

વલ્લભ વેદાંત

ડૉ. જયેન્દ્ર સોની

વલ્લભ વેદાંત

("વલ્લભ વેદાંત" was one of Dr. Jayendrabhai Soni's message segments which was delivered on mediums like Whatsapp groups and his Facebook account. Here is a collated document of all the messages related to this segment.)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧)

દુનિયાના પ્રત્યેક ધર્મો ના પાયામાં કોઈક દાર્શનિક વિચારધારા રહેલી હોય છે જે તેના સ્થાપક દ્વારા પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલી હોય છે. તેનો આધાર તે ધર્મ નો વિશિષ્ટ 'ધર્મ ગ્રંથ' હોય છે, જેમાં તે ધર્મના સ્થાપક ગુરુ દ્વારા ઉપદેશ આપવામાં આવેલા હોય છે, અર્થાત્ તેઓ તેના રચયિતા હોય છે. આથી વિપરિત હિંદુ સનાતન ધર્મ નો મુખ્ય ગ્રંથ છે - 'વેદ', જેની રચના કોઈ વ્યક્તિ વિશેષે કરેલ નથી. પ્રાચિન રુષિ મુનીઓ સમાધિમાં શ્રવણ કરેલી તે વાણી છે. તેથી તેને 'શ્રુતિ' કહેવાય છે. તે 'અપૌરુષેય' છે, અર્થાત્ તે કોઈ પુરુષે રચેલ નથી, સ્વયં ભગવાન ની વાણી છે. આંતર્સ્ફુરણથી પ્રાપ્ત કરેલ તે ગ્યાન છે. રુષિઓ કરેલા આંતરદર્શન ને લીધે તેને 'દર્શન' પણ કહે છે.

વેદ વ્યાસજી એ વેદ ના સમગ્ર ગ્યાન ને સંકલિત કરી ચાર વેદો માં વિભાજિત કર્યા છે - ૧. રુગ્વેદ, ૨. યજુર્વેદ, ૩. સામવેદ, ૪. અથર્વવેદ. પ્રત્યેક વેદ માં ચાર વિભાગ છે. ૧. મંત્ર અથવા સંહિતા, ૨. બ્રાહ્મણ (ગદ્ય). આ બન્ને ને 'પૂર્વકાંડ' અથવા 'કર્મકાંડ' કહે છે, જેમાં અનેક યગ્ય - યાગાદિ ના વિધાન છે. તદુપરાંત - ૩. આરણ્યક, ૪. ઉપનિષદ. તેને 'ઉત્તરકાંડ' અથવા 'ગ્યાનકાંડ' કહેવાય છે. તેમાં બ્રહ્મ, જીવ, જગત્ ઇત્યાદિ ની મિમાંસા કરવામાં આવી છે.

ઉપનિષદ વેદ નો અંતિમ ભાગ તેમજ તેના સાર રૂપ હોઈ, તેને "વેદાંત" પણ કહેવાય છે. વ્યાસજી સમગ્ર વેદાંત ના ગ્યાનને ૫૫૪ (શંકરાચાર્યજી ના મતે ૫૫૫) સુત્ર રૂપે રજુ કર્યા છે, જે "બ્રહ્મસૂત્રો" તરીકે ઓળખાય છે.

બ્રહ્મસૂત્રો સામાન્ય મનુષ્ય ને માટે સમજાવા મુશ્કેલ છે. તેથી તેને સમજાવવા શંકરાચાર્યજી ઇત્યાદી આચાર્યો તેના પર 'ભાષ્ય' (તર્કપૂર્ણ વિવેચન) ની રચના કરી છે. પ્રત્યેક આચાર્ય ના ભાષ્ય તેમના દ્વારા કરવામાં આવેલું 'વેદાંત' (ઉપનિષદ) નું અર્થઘટન હોઈ તે તેના રચયિતા આચાર્યના વેદાંત ના નામ થી ઓળખાય છે. તદનુસાર શંકરાચાર્યજી ના ભાષ્ય ને 'શાંકર ભાષ્ય' અથવા "શાંકર વેદાંત" કહેવાય છે, રામાનુજાચાર્યજીનું ભાષ્ય "રામાનુજ વેદાંત" તરીકે જાણીતું છે, તેમજ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ના ભાષ્ય ને 'અણુભાષ્ય' અથવા "વલ્લભ વેદાંત" કહેવાય છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની દાર્શનિક (તાત્ત્વિક) વિચારધારા સમજાવા માટે 'વલ્લભ વેદાંત' નો અભ્યાસ આવશ્યક છે, કારણકે તેમને પ્રવર્તિત કરેલ "પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ" ના પાયામાં તેમની દાર્શનિક વિચારધારા "અખંડ બ્રહ્મવાદ" છે, જેને આપણે "શુદ્ધાદ્વૈત વાદ" તરીકે ઓળખીએ છીએ. તે તેમનું "તત્ત્વ દર્શન", વિચાર / સિદ્ધાંત પક્ષ છે, જ્યારે "પુષ્ટિમાર્ગ" તેમનું "ધર્મદર્શન", અથવા આચાર/ વ્યવહાર પક્ષ.ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨)

વિભિન્ન આચાર્યોએ ભગવદ્ શાસ્ત્રો - વેદ, ગીતા, બ્રહ્મસૂત્રો ના આધારે પોતપોતાની દાર્શનિક વિચારધારાઓ પ્રતિપાદિત કરી જીવ-જગત-જગદીશ ના સ્વરૂપને સમજાવ્યા છે. તદનુસાર પ્રત્યેક આચાર્ય ના જુદા જુદા મત છે. ૧.શંકરાચાર્યજી - "કેવલાદ્વૈત વાદ" / "માયાવાદ", ૨.રામાનુજાચાર્યજી - "વિશિષ્ટાદ્વૈત વાદ", ૩.મધ્વાચાર્યજી - "દ્વૈતવાદ", ૪. નિમ્બાર્કાચાર્યજી - "દ્વૈતાદ્વૈત વાદ", અને વલ્લભાચાર્યજી - "શુદ્ધાદ્વૈત વાદ" / "બ્રહ્મવાદ". इनमें शंकराचार्यजी ए 'ग्यानमार्ग' नुं प्रवर्तन कर्युं छे, बाकीना चारेय आचार्यो 'भक्तिमार्ग' ना प्रवर्तक हतां.

તેવીજ રીતે વિભિન્ન રુષિયો દ્વારા 'દર્શન શાસ્ત્રો' પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યા છે, જેમાં જીવ, ઈશ્વર, જગતના સ્વરૂપ નું ચિંતન કરવામાં આવ્યું છે. એવા છ વૈદિક દર્શનો - "ષડ્ દર્શન" અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે - ૧."સાંખ્ય" - કપિલ મુનિ, ૨."યોગ" - પાતાંજલી મુની, ૩."ન્યાય" - ગૌતમ રુષિ, ૪."વૈશેષિક" - કણાદ રુષિ, ૫. "મીમાંસા" - જૈમિની રુષિ, અને ૬."વેદાંત" - વેદ વ્યાસજી. આ રુષિયોએ વેદો નો સ્વીકાર કર્યો છે. તેથી તેને "આસ્તિક દર્શન" કહેવાય છે.

તદુપરાંત અન્ય ત્રણ દર્શનો પણ અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે - ૧ "ચાર્વાક દર્શન", ૨." બૌદ્ધ દર્શન", ૩."જૈન દર્શન". આ ત્રણ દર્શનો વેદ નો સ્વીકાર ન કરતા હોવાથી તેમને "અવૈદિક" અથવા "નાસ્તિક" દર્શન કહેવાય છે. તેઓ ઈશ્વર જેવું કાંઈ તત્ત્વ હોવાનો અસ્વીકાર કરે છે.

આ વિવિધ વિચારધારાઓમાં મુખ્ય ભેદ શંકરાચાર્યજી અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ના દાર્શનિક સિદ્ધાંતો નો છે. શંકરાચાર્યજી કહે છે - બ્રહ્મ સત્ય છે, પરંતુ આ દ્રશ્યમાન જગત મિથ્યા છે, એટલે કે તે માયાના કારણે થતો આપણો ભ્રમ માત્ર છે, અવાસ્તવિક છે અને 'જીવ' પણ સ્વયં બ્રહ્મ જ છે. તેથી તેઓ કહે છે - "અહં બ્રહ્માસ્મિ".

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આ વાત થી સહમત નથી. તેઓ કહે છે - બ્રહ્મ સત્ય છે તેમ જગત પણ સત્ય જ છે કારણકે તે બ્રહ્મેજ લીધેલું રૂપ-નામ-કર્માત્મક તેનું બીજું સ્વરૂપ છે, અર્થાત્ 'બ્રહ્માત્મક' છે, તેથી તે મિથ્યા કે 'અસત્' ન હોઈ સકે. તેમજ, અસંખ્ય જીવો ભગવાન ના 'અંશ' છે, ભગવાન 'અંશી' છે. બ્રહ્મ અને જીવ વચ્ચે આ ભેદ છે. 'સંસાર' મિથ્યા છે, કારણ કે તે આપણે માની લીધેલ 'હું' અને 'મારું' ની ગલત ભ્રમણા ને લિધે ઉદ્ભવેલ છે, વાસ્તવિક નથી.ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૩)

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પોતાની દાર્શનિક વિચારધારા "શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ" ચાર મુખ્ય 'ભગવદ્ શાસ્ત્રો -૧.વેદ, ૨.ગીતા, ૩.બ્રહ્મસૂત્રો અને ૪.ભાગવત ના પ્રમાણો ના આધારે પ્રસ્તુત કરી છે. આ ચાર પ્રમાણો ના સમુહને "પ્રમાણ ચતુષ્ટય" કહેવાય છે. તેમણે આ ચાર પ્રમાણોને 'શબ્દ પ્રમાણ' તરીકે સ્વીકાર્યા છે, કારણકે તે બધાજ ભગવાન ની વાણી છે, તેથી તે પ્રમાણ રૂપ ગણાય. તેમાં કહેલા તથ્યો સાચાજ હોય.

ઉપનિષદ વેદનો અંત ભાગ છે. તેથી તેને "વેદાંત" પણ કહેવાય છે. બાદરાયણ વ્યાસજી (વેદ વ્યાસજી) એ સમગ્ર ઉપનિષદોને 'સૂત્ર' રૂપે આલેખ્યા છે. કુલ ૫૫૪ સૂત્રો છે, જે "બ્રહ્મ સૂત્રો" કહેવાય છે. તેમાં બધાજ વેદોનું ગ્યાન સમાવિષ્ટ છે. આ સૂત્રોમાં બ્રહ્મના સ્વરૂપને સમજાવવામાં આવ્યું છે. પરંતુ સૂત્ર

ની સાંકેતિક ભાષા સામાન્ય મનુષ્ય સમજી સકે નહીં. તેથી શંકરાચાર્યજી થી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સુધીના બધા આચાર્યો એ તેને સમજાવવા તેના પર 'ભાષ્ય' (વિશિષ્ટ પ્રકારની વ્યાખ્યા) ની રચના કરી છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ભાષ્યને "અણુભાષ્ય" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે તેમણે કરેલું વેદાંતનું અર્થઘટન હોવાથી તેને "વલ્લભ વેદાંત" પણ કહેવાય છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના 'તત્ત્વદર્શન' ને સમજવા માટે 'અણુભાષ્ય' અતિ મહત્વનો ગ્રંથ છે. તેમાં તેમણે 'બ્રહ્મ' તથા જીવ અને જગત ના સ્વરૂપને સમજાવ્યા છે. તદુપરાંત શ્રી વલ્લભાચાર્યજીનો બીજો મહત્વનો ગ્રંથ છે - "તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ". બધાજ શાસ્ત્રોનું દોહન કરી તેમણે આ ગ્રંથ ત્રણ પ્રકરણો માં આલેખ્યો છે. ૧. શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ, જેનો આધાર 'ગીતા' છે, ૨. સર્વનિર્ણય પ્રકરણ, જે રામાયણ-મહાભારત સહિત અન્ય સર્વે શાસ્ત્રો પર આધારિત છે, અને ૩. ભાગવતાર્થ પ્રકરણ, જેનો આધાર 'ભાગવત' છે. આ ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી એ બ્રહ્મ, જીવ, જગત, સંસાર, અંતર્યામિ, વિદ્યા, અવિદ્યા, માયા, ભક્તિ, ઈત્યાદિ અનેક વિષયોના વિસ્તારથી ખુલાસા કરેલા છે. તેમનું આધ્યાત્મિક ચિંતન સમજવા આ ખુબજ ઉપયોગી ગ્રંથ છે.

એ સિવાય તેમણે ભાગવતજીને વિસ્તારથી સમજાવવા 'સુબોધિની' ની રચના કરી છે. 'ષોડશ ગ્રંથો' તેમણે રચેલા ૧૬ લઘુ ગ્રંથોનો સમુહ છે, જે તેમણે પોતાના સેવકોને ઉદ્દેશીને તેમણી મુંઝવણો દુર કરવા લખેલા છે. પુષ્ટિમાર્ગ પર ચાલવા ઈચ્છતા અનુયાયીઓને માટે આ માર્ગદર્શક ગ્રંથો છે.

આમ શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંતો, તેમની દાર્શનિક વિચારધારા જાણવા માટે તેમના આ ચાર ગ્રંથો - અણુભાષ્ય, તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ, ષોડશ ગ્રંથો અને સુબોધિનીજી નો અભ્યાસ કરવો જરૂરી ગણાય.ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૪)

તત્ત્વાર્થ દીપ નિબંધ" શ્રીમહાપ્રભુજીના દાર્શનિક તથા વ્યવહારિક સિદ્ધાંતો સમજાવવા માટે મૌલિક અને મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથ છે. પુષ્ટિમાર્ગનું અનુસરણ કરી પોતાનો ઉદ્ધાર કરવા ઈચ્છતા સૌ કોઈએ તેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ ગ્રંથના મંગલાચરણ માંજ પોતાની 'શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા' નો તેમણે પરિચય આપતાં કહ્યું છે - "નમો તસ્મૈ ભગવતે કૃષ્ણાયાદ્ભુત કર્મણે, રૂપ નામ વિભેદેન જગત ક્રીડતી યો યતઃ" અર્થાત્ 'અદ્ભૂત લીલાઓ કરનાર ભગવાન કૃષ્ણ, જે પોતે વિવિધ રૂપ અને નામ ધારણ કરી આ જગતમાં ક્રીડા કરી રહ્યા છે, તેમને હું નમન કરું છું'. આમ આ સૃષ્ટિ માં મૂલ તત્ત્વ 'ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ' છે, તેમણે જ આ વિવિધ રૂપ અને નામ વાળું 'જગત' રૂપ ધારણ કર્યું છે (તેઓ જ જગત રૂપ બન્યા છે), તેનું પ્રયોજન પોતાની 'લીલા' છે.

આ ગ્રંથના પ્રથમ 'શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ' માં તેમણે પોતાની વિચારધારાના મૂલમાં સ્વયં ભગવાની વાણી હોવાનો ખુલાસો કરતાં, એક વિવાદ ના ચાર મુદ્દાઓ - ૧. મુખ્ય શાસ્ત્ર કયું?, ૨. મુખ્ય દેવ કોણ?, ૩. મુખ્ય મંત્ર કયો?, અને મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય શું?, વિષે ભગવાન શ્રીજગન્નાથજી એ આપેલો શ્લોક ટાંક્યો છે. તેનો અર્થ છે - "મુખ્ય શાસ્ત્ર 'ગીતા' છે, મુખ્ય દેવ 'શ્રીકૃષ્ણ' છે, મુખ્ય મંત્ર તેમનું નામ 'શ્રી કૃષ્ણ શરણં મમ' છે, અને 'શ્રીકૃષ્ણ ની સેવા' મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. આમ શ્રીમહાપ્રભુજીની દાર્શનિક વિચારધારા ગીતા આદિ શાસ્ત્રો પર આધારિત છે, અને તેમની સાધના પ્રણાલી નું કેન્દ્રબિંદુ 'શ્રીકૃષ્ણ ની સેવા' અને 'અષ્ટાક્ષર મંત્ર ના રટણ દ્વારા તેમની 'શરણાગતિ' છે.

'ગીતા' સ્વયં ભગવાન કૃષ્ણ ની વાણી હોઈ, વેદ તુલ્ય છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેને 'મુખ્ય શાસ્ત્ર' ગણી તેના આધારે પોતાના વિચારો અને તત્ત્વદર્શન ના વિભિન્ન પ્રશ્નો ના ખુલાસા કરેલા છે. તેથી " નિબંધ " નું પ્રથમ પ્રકરણ "ગીતાર્થ પ્રકરણ" પળ કહેવાય છે. તેવીજ રીતે તેમણે કરેલા ભાગવતના અર્થનું "ભાગવતાર્થ પ્રકરણ" માં નિરુપણ કરવામાં આવ્યું છે, તથા અન્ય બીજા બધા શાસ્ત્રની આગ્યાઓ નું સ્પષ્ટિકરણ તેમણે "સર્વનિર્ણય પ્રકરણ" માં કર્યું છે. તે રીતે બધાજ શાસ્ત્રોનો નિર્ણય આ ગ્રંથમાં થી મળી રહે છે. માટે સાચા અર્થમાં પુષ્ટિમાર્ગિય અનુયાયીઓ માટે આ ગ્રંથ ખુબજ ઉપયોગી છે, તેથી તેનું અધ્યયન અવશ્ય કરવું જોઈએ.....ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૫)

શ્રીમહાપ્રભુજીના દાર્શનિક સિદ્ધાંતો સમજવા માટે તેમના ગ્રંથો - અણુભાષ્ય, નિબંધ તથા સુબોધિનીજી ઈત્યાદિ નું અધ્યયન આવશ્યક ગણાય, પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગ નું અનુસરણ કરવા ઈચ્છતા સૌ કોઈ માટે કમસેકમ "ષોડશ ગ્રંથો" નો અભ્યાસ કરવો તો અનિવાર્ય છે. આને 'વલ્લભ ગીતા' પણ કહે છે, એટલા માટે કે જેમ વિષાદમાં સરી પડેલા અર્જુન ને ભગવાને મહાભારતના યુદ્ધ માં તેના કર્તવ્યનો બોધ ગીતા દ્વારા આપ્યો હતો, તેમ પુષ્ટિના પંથે અગ્રેસર થવા છતાં પોતાના અનુયાયી વર્ગને તેમના જીવન સંગ્રામમાં ક્યારેક હતોત્સાહિત થઈ જતા કે ભટકી જતા, પુનઃ સ્વમાર્ગમાં સ્થિત થવા માટે નિજ કર્તવ્યનો યથોચિત બોધ આપવા "વસ્તુતઃ કૃષ્ણ" એવા મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ 'ષોડશ ગ્રંથો' ની રચના કરી છે.

જે ચાર થાંભલાઓ ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'પુષ્ટિમાર્ગ' ની ઈમારત ઊભી કરી છે, તે છે - ભક્તિ, શરણાગતિ, સમર્પણ અને સેવા. એ ચારેય બાબતોને પુષ્ટિ-જીવન જીવવા માટેની જડીબુટ્ટી કહી સકાય. તેથી પુષ્ટિમાર્ગ નું અનુસરણ કરવા તદ્ વિષયક સમજ કેલ્વવી જ જોઈએ. તદર્થે આપશ્રીએ ષોડશ ગ્રંથો માં મુખ્યત્વે આ ચાર વિષયોને સારી રીતે સમજાવ્યા છે, કારણ કે તે ચારેય બાબતો પરસ્પર એક સાંકળની માફક સંકળાયેલ છે.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રસ્થાપિત - પ્રવર્તિત કરેલો માર્ગ "પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ" છે. તેમણે બતાવેલી ભક્તિ ભાગવતમાં નિરુપિત 'નવધા ભક્તિ' ના નવ સોપાન ચઢ્યા પછીનું દશમું સોપાન 'પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિ' નું છે, અર્થાત કહી સકાય કે પુષ્ટિમાર્ગમાં 'ભક્તિ જ મુખ્ય છે.

'ભક્તિની વ્યાખ્યા કરી છે - "ભગવાન ના મહાત્મ્ય ગ્યાન પૂર્વક તેમનાંમા સુદૃઢ સર્વતોધિક સ્નેહ", તેને ભક્તિ કહેવાય. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભક્તિના બે અનિવાર્ય અંગ છે - 'ભગવાનનું મહાત્મ્ય ગ્યાન' અને તેમનામાં 'ઉત્કૃષ્ટ સ્નેહ'. જો આવી ભક્તિ હોય તો તેના પરિણામે - મહાત્મ્ય ગ્યાન થી ભગવાનની 'શરણાગતિ' સિદ્ધ થશે અને સ્નેહ ના કારણે આપણે આપણુ સર્વસ્વ પ્રભુને સમર્પિત કરવા તત્પર થઈશું, અર્થાત્ "સમર્પણ" સિદ્ધ થશે. તેથી આપણે શરણાગતિ તેમજ સમર્પણ પૂર્વક ભક્તિની અભિવ્યક્તિ 'સેવા' દ્વારા કરીશું. તે માટે આ ચારેય વિષયોને સમજવા જરૂરી ગણાય.

તદર્થે શ્રીમહાપ્રભુજીએ, ષોડશ ગ્રંથો માં - ૧. " ભક્તિ" ના સ્વરૂપને સમજાવ્યું છે -ભક્તિવર્ધિની, યમુનાષ્ટક, ચતુઃશ્લોકી, જલભેદ માં; ૨. "શરણાગતિ" - 'વિવેકધૈર્યાશ્રય, બાલબોધ, કૃષ્ણાશ્રય, પંચપદ્યાનિ માં; ૩. "સમર્પણ" - નવરત્ન, સિદ્ધાંત રહસ્ય, અંતઃકરણ પ્રબોધ, નિરોધલક્ષણ માં અને ૪. " સેવા" - સિદ્ધાંતમુક્તાવલી', પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા ભેદ, સંન્યાસ નિર્ણય, સેવાફલ માં.

તેથી આ ગ્રંથો નું અધ્યયન અવશ્ય કરવું જોઈએ! (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૬)

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી દ્વારા પ્રવર્તિત "પુષ્ટિ-ભક્તિમાર્ગ" ભગવત્-પ્રાપ્તિ નો સરલતમ માર્ગ છે. તે તેમણે બતાવેલી આપણા દૈનિક જીવનમાં આચરણ કરવાની એક 'સાધના પ્રણાલી' છે, અર્થાત્ તે 'પુષ્ટિ સંપ્રદાય' નો 'આચાર' અથવા 'વ્યવહાર પક્ષ' છે. પરંતુ તેની પૃષ્ઠભૂમિ માં એક ચોક્કસ વિચાર અથવા 'સિદ્ધાંત' રહેલ છે, તેમની 'દાર્શનિક વિચારધારા' રહેલી છે. તે "સાકાર બ્રહ્મવાદ" ના નામથી ઓળખાય છે. તેમના મતને "શુદ્ધાદ્વૈત વાદ" પણ કહેવાય છે. તે શંકરાચાર્યજી દ્વારા પ્રતિપાદિત "કેવલાદ્વૈત વાદ" થી ભિન્ન છે.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાની દાર્શનિક વિચારધારા ને "વેદ-ગીતા-બ્રહ્મસૂત્રો-ભાગવત", એ ચાર ભગવદ્-શાસ્ત્રો, જે " પ્રમાણ ચતુષ્ટય" કહેવાય છે, તેના આધારે પ્રસ્તુત કરી છે. એ શાસ્ત્રો ના સારને તેમણે 'ષોડશ ગ્રંથો' ઉપરાંત 'સુબોધિની', તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ, તથા 'અણુભાષ્ય', એ ત્રણ ગ્રંથોમાં કરી છે. સુબોધિનીજી તેમણે કરેલી ભાગવતજી ની વ્યાખ્યા છે, જે પ્રથમ ત્રણ સ્કંધ, દશમ સ્કંધ તથા એકાદશ સ્કંધ ના ચાર અધ્યાય પર જ ઉપલબ્ધ છે. તેમનો બીજો ગ્રંથ 'અણુભાષ્ય' છે. તે 'વેદાંત' એટલે ઉપનિષદો પર વ્યાસજીએ રચેલા 'બ્રહ્મસૂત્રો' પર લખેલું શ્રીમહાપ્રભુજી નું ભાષ્ય છે, અર્થાત્ તેમણે કરેલો વેદાંતનો ખુલાસો છે. તેથી, અણુભાષ્યને "વલ્લભ વેદાંત" પણ કહેવાય છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો ચોથો અતિ મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથ છે - "તત્ત્વાર્થ દીપ નિબંધ", જેને માત્ર " નિબંધ" પણ કહે છે. તેમણે આ ગ્રંથની રચના ત્રણ પ્રકરણોમાં કરી છે - ૧. શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ, જેમાં ગીતાના ઉપદેશની તેમણે છુનાવટ કરી છે. તેથી તે 'ગીતાર્થ પ્રકરણ' પણ કહેવાય છે. ૨. સર્વનિર્ણય પ્રકરણ, જેમાં વેદ, મિમાંસા, રામાયણ, મહાભારત, તથા આગમો ના આધારે અનેક મહત્વપૂર્ણ ખુલાસા તેમણે કર્યા છે. ૩. ભાગવતાર્થ પ્રકરણ. શ્રીમહાપ્રભુજીએ ભાગવતના સાત પ્રકારે અર્થ કર્યા છે - શાસ્ત્રાર્થ, સ્કંધાર્થ, પ્રકરણાર્થ, અધ્યાયાર્થ, શ્લોકાર્થ, શબ્દાર્થ, અને અક્ષરાર્થ. એમાંના પ્રથમ ચાર અર્થ તેમણે 'ભાગવતાર્થ પ્રકરણ' માં સમજાવ્યા છે જ્યારે બાકીના ત્રણ અર્થનો ખુલાસો તેમણે 'સુબોધિની' માં કર્યો છે. આમ આ ત્રણેય ગ્રંથો, વિશેષતઃ "નિબંધ" શ્રીમહાપ્રભુજીના દાર્શનિક સિદ્ધાંતો સમજવા માટે ખુબ ઉપયોગી છે. તેમાં બ્રહ્મ, જીવ, જગત, સંસાર, ઈત્યાદિ બાબતોના વિસ્તારથી ખુલાસા કરવામાં આવ્યા છે. ભાગવત તો 'ભક્તિ' નો જ ગ્રંથ છે, જે પુષ્ટિમાર્ગ નું મહત્વપૂર્ણ અંગ છે.

માટે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગે ચાલી ભગવદ્ પ્રાપ્તિ નું આપણું લક્ષ હોય તો શ્રીમહાપ્રભુજીના આ સર્વ ગ્રંથો નું અધ્યયન કરવું આવશ્યક ગણાય ! (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૭)

પ્રત્યેક 'સાધના પ્રણાલી' ના મૂલ્યમાં કોઈક દાર્શનિક સિદ્ધાંત રહેલો હોય છે. "પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ" પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ ભગવદ્-પ્રાપ્તિ ના લક્ષ ને સિદ્ધ કરવા પ્રવર્તિત કરેલી એક વિશિષ્ટ સાધના પ્રણાલી છે. તેનો આધાર તેમણે વેદાદિ શાસ્ત્રોના પ્રમાણોનો સ્વીકાર કરી તેમણે પ્રતિપાદિત કરેલી દાર્શનિક વિચારધારા - "શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ" છે. તેની [09/06 પૂર્વક સમજણ તેમણે પોતાના નિબંધ ગ્રંથના

વિશેષતઃ 'શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ' માં આપી છે. તેની રચનાનો પાયો 'ભગવદ્ ગીતા' છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જે 'બ્રહ્મ વિદ્યા' સમજાવી તેના ખુલાસા શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ગ્રંથ માં કર્યા છે. તદર્થ તેને 'ગીતાર્થ પ્રકરણ' પણ કહે છે.

પોતાના તાત્ત્વિક વિચારો રજુ કરતાં પહેલાં આ ગ્રંથની શરૂઆતમાં તેમણે કેટલાક મહત્વની સ્પષ્ટતા કરી છે. સર્વ પ્રથમ મંગલાચરણ માંજ આપે પોતાની વિચારધારા સંક્ષિપ્તમાં બતાવી દીધી છે. તેમણે કહ્યું છે - "અદ્ભુત કર્મ કરવાવાળા ભગવાન કૃષ્ણ, જેઓ વિવિધ રૂપ અને નામ ધારણ કરી જગત માં ક્રીડા કરી રહ્યા છે તેમને હું નમન કરું છું". આ શ્લોકમાં જ તેમણે સમજાવી દીધું કે 'મુલ તત્ત્વ' ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ છે. તેઓ જગત રૂપ બન્યા છે અને તેમાં અનેક રૂપ અને નામ ધારણ કરી અનેક પ્રકારની લીલા કરી રહ્યા છે.

વધુમાં તેમણે ભગવાન જગન્નાથજીએ આપેલા ચાર પ્રશ્નોના ખુલાસા - ૧. ગીતા મુખ્ય શાસ્ત્ર છે, ૨. ભગવાન કૃષ્ણ મુખ્ય દેવ છે, ૩. તેમના નામનો જપ મુખ્ય મંત્ર છે અને તેમની સેવા મુખ્ય કર્તવ્ય છે, તેને આ ગ્રંથનો આધાર બનાવ્યો છે. તેમણે સમજાવ્યું છે કે વેદમાં જેમને 'બ્રહ્મ' કહ્યા છે, ગીતા વગેરે સ્મૃતિ શાસ્ત્રોમાં 'પરમાત્મા' કહ્યા છે, ભાગવત આદિ પુરાણોમાં 'ભગવાન' તરીકે સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે, તે બધા " પરબ્રહ્મ"ના જ નામ છે. ભાગવત કહે છે "કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન સ્વયમ્". તેથી સમજી શકાયકે તે 'પરમ તત્ત્વ' શ્રીકૃષ્ણ છે.

જેને મહત્વની સ્પષ્ટતા કહી સકાય તે બાબત તેમણે, પોતાની વિચારધારા મનઘડંત નથી, પરંતુ ભગવદ્-શાસ્ત્રોના પમાણો પરઆધારિત છે, તેને માટે કહ્યું છે કે તેમણે "વેદ-ગીતા-બ્રહ્મસૂત્રો-ભાગવત" ને "પ્રમાણ-ચતુષ્ટય" રૂપે સ્વીકાર્યા છે.

કેટલાક 'બ્રહ્મ' ને માત્ર 'ક્રિયા-શક્તિ' યુક્ત ગણી તેમને પામવા 'યગ્ય-યાગાદિ' કર્મ કાંડના વિધાન કરે છે, અથવા બીજા બ્રહ્મને ગ્યાન-શક્તિ' યુક્ત માની તેમને ગ્યાનનો વિષય માનેછે, તેથી તેને 'ગ્યાન- દ્વારાજ મેઢવી શકાય તેમ સમજે છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો છે કે ઉપનિષદ કહે છે તેમ બ્રહ્મ 'ક્રિયા અને ગ્યાન' એમ ઉભય શક્તિ યુક્ત છે, જે સ્વરૂપનું વર્ણન ભાગવત માં 'ભગવાનશ્રીકૃષ્ણ' રૂપે કરવામાં આવ્યું છે, તેજ "પરમ તત્ત્વ" 'પરબ્રહ્મ પરમાત્મા' છે.ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૮)

શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિબંધ ગ્રંથના 'શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ' માં બીજા પણ મહત્વના ખુલાસા કર્યા છે. તેઓ કહે છે કે આ ગ્રંથની રચના તેમણે વિવિધ ભગવદ્ શાસ્ત્રોનો વારંવાર વિચાર કરીને કરી છે. તદર્થ તેમાં પ્રસ્તુત થયેલ વિધાનોની ગંભીરતા સમજી શકાય છે. તેઓ વધુ સ્પષ્ટતા કરે છે કે એવા સાત્ત્વિક ભગવદ્ ભક્તો, જેમના કર્મોના બધા ફલ ભોગવાઈ ચુક્યા હોય, જેથી જેમનો છેલ્લો જન્મ હોય, તેવા મુક્તિના અધિકારી માટે તેમણે આ ગ્રંથ રચ્યો છે. તે તેની ફલદાયિતા સૂચવે છે.

આપણે જાણિયે છીએ કે 'પરમ તત્ત્વ' ને 'શ્રુતિ' એટલે વેદાદિ માં "બ્રહ્મ" કહ્યા છે, સ્મૃતિ - ગીતા આદિ શાસ્ત્રોમાં "પરમાત્મા" શબ્દ વપરાયો છે, અને ભાગવત આદિ માં તેનેજ "ભગવાન" તરીકે સંબોધવામાં આવ્યા છે. શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે વસ્તુતઃ એ બધા જ નામો 'બ્રહ્મ પરક' જ છે, તેમ છતાં જેતે સંદર્ભ માં જુદા જુદા નામ વપરાય છે. જીવાત્મા ના સંદર્ભમાં તેને 'પરમાત્મા' કહેવાય, જ્યારે કોઈ ભક્ત તેમનું ભજન કરે ત્યારે તે પરમ તત્ત્વને 'ભગવાન' નામથી સંબોધન કરવામાં આવે.

તેમણે સ્વીકારેલ પ્રમાણો 'વેદ-ગીતા-બ્રહ્મસૂત્રો-ભાગવત', જે "પ્રમાણ ચતુષ્ટય" કહેવાય છે, તેના ક્રમને સમજાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે કે કોઈ શાસ્ત્રમાં જ્યારે બે વિરોધી કથન હોય ત્યારે તેમાં ઉદ્ભવતાં સંદેહનું નિવારણ તે પછીના શાસ્ત્રમાં થઈ શકે છે. અર્થાત્ વેદના વિધાન નો ખુલાસો ગીતામાં મળી શકે, ગીતા નો બ્રહ્મસૂત્રોમાં. ભાગવત તો સર્વસંદેહ વારક હોઈ તેનાથી બધી બાબતો ના ખુલાસા થઈ જાય છે. વધુમાં તેઓ કહે છે કે આ પ્રમાણોની વિરુદ્ધ હોય તેવા વચનોને પ્રમાણ રૂપ સ્વીકારી શકાય નહીં. આ પ્રમાણોના આધારે જ આપશ્રીએ કૃષ્ણદેવરાય ની શાસ્ત્ર ચર્ચામાં શાંકરમતવાદીઓ ને નિરસ્ત કર્યા હતાં.

પ્રમાણ વિશે આપશ્રીએ મહત્વનો ખુલાસો આપ્યો છે કે 'પરમ તત્ત્વ' બ્રહ્મને વેદના 'પૂર્વકાંડ' માં 'ક્રિયાશક્તિ' રૂપ માન્યુ છે, જ્યારે 'ઉત્તરકાંડ'માં 'ગ્યાનશક્તિ' રૂપ બતાવ્યુ છે, પરંતુ ભાગવતજીમાં 'ક્રિયા-ગ્યાન' ઉભય યુક્ત જે પુર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ નું વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે, તેજ 'તાત્ત્વિક દષ્ટિ' થી 'પરબ્રહ્મ' છે. ત્યાં કહ્યુ છે - "કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન સ્વયમ્". અર્થાત્ બ્રહ્મ = પરમાત્મા = ભગવાન = શ્રીકૃષ્ણક્રમશઃ (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૯)

આપણે આ પૂર્વે જોયું કે શ્રીમહાપ્રભુજીએ ગીતાજીને મુખ્ય શાસ્ત્ર તરીકે સ્વીકારી તેના આધારે તેમના પ્રમુખ ગ્રંથ 'તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ' ના પ્રથમ શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં ભગવાને અર્જુનને આપેલા 'બ્રહ્મવિદ્યા' ના ઉપદેશને આલેખ્યો છે. પ્રમાણ આદિના પૂર્વે ખુલાસા કરી તેમણે આ ગ્રંથમાં પોતાના 'શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ' ની દાર્શનિક વિચારધારા ને પ્રતિપાદિત કરી, તદ્ વિષયક અનેક મહત્વપૂર્ણ બાબતોની સૈદ્ધાંતિક સ્પષ્ટતા કરી છે.

વાસ્તવમાં શ્રીમહાપ્રભુજી ની વિચારધારા 'અખંડ બ્રહ્મવાદ' ની છે, જેને શ્રીગુણસાંઈજીએ 'સાકાર બ્રહ્મવાદ' નામ આપ્યુ છે. તેમણે સ્વયં "શુદ્ધાદ્વૈત" નામ આપેલ નથી, જેની ચર્ચા આગળ કરવામાં આવશે.

આ ગ્રંથમાં તેમણે આધારભૂત બાબતોની સ્પષ્ટતા કરી, શરૂઆત માં જડ-જીવાત્મક જગતનું તથા ભગવાનની શક્તિ રૂપા માયાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. ત્યાર પછી 'ચિદંશ' રૂપ જીવ તેમજ સદ્શ રૂપ જડ પદાર્થના સ્વરૂપને સમજાવ્યુ છે. જીવાત્માની સાથે પ્રાણી માત્રમાં ભગવાનનો આનંદાંશ રૂપે 'અંતર્યામી' નિહિત છે, તેના સ્વરૂપને પણ તદુપરાંત સમજાવ્યું છે. ભગવાનમાંથી આ ત્રિવિધ સ્વરૂપો - જડ, જીવ અને અંતર્યામી ના પાકટ્યનો પ્રકાર બતાવી, આપણને બંધનમાં નાખનાર, સુખ-દુઃખ નો અનુભવ કરાવનાર 'સંસાર' નું સ્વરૂપ શું છે, તથા તેની નિવૃત્તિ કઈ રીતે થઈ શકે, તેમાં કયા પરિબલો કામ કરતાં હોય છે, વગેરે ખુલાસા શ્રી મહાપ્રભુજીએ કરેલા છે.

આ સમગ્ર ગતિવિધીયો ના પાયામાં રહેલું 'બ્રહ્મ તત્ત્વ' સમજવું જરૂરી છે. જ્યાં સુધી આપણને તે 'પરમ તત્ત્વ' ના વાસ્તવિક સ્વરૂપની ઓછાં જાણ ન થાય ત્યાં સુધી તેના ઘટક રૂપે આ જડ-જીવાત્મક જગતના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણી ન સકાય. તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી આ ગ્રંથમાં વિસ્તારપૂર્વક બ્રહ્મ સ્વરૂપને સમજાવ્યુ છે.

આ સર્વે તાત્ત્વિક ચિંતનની સાથે આપણે જે જીવન જીવી રહ્યા છીએ, તેનું ધ્યેય શું છે, આપણું લક્ષ્ય શું હોવું જોઈએ, તે લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે આપણે કયા સાધન કરવા જોઈએ વગેરે બાબતો પણ તેટલી જ મહત્વપૂર્ણ છે. તે સર્વે બાબતોનું દાર્શનિક ચિંતન શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેમના આ વિશિષ્ટ ગ્રંથ દ્વારા વિસ્તારથી સમજાવેલ છે.

આ ઉપક્રમ દ્વારા સંક્ષિપ્તમાં તે "અખંડ બ્રહ્મવાદ" ની સમગ્ર વિચારધારાને સમજવા પ્રયાસ કરીશું.
.....ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧૦)

આપણે અગાઉ જોયું કે બ્રહ્મ, પરમાત્મા, ભગવાન સૃષ્ટિમાં જેનું અસ્તિત્વ છે તે એકજ 'પરમ તત્ત્વ' ના નામ છે. તેને માટે શ્રુતિ વચન છે - "એકમેવાદવિતિયમ્", અર્થાત્ જે પણ 'તત્ત્વ' છે તે 'એક માત્ર' જ છે, બીજું કાંઈજ નથી. એટલે 'બ્રહ્મ' સિવાય કોઈ REALITY - પદાર્થ જ નથી. તેને ઉપનિષદ માં "બ્રહ્મ" શબ્દ થી ઓળખાવ્યું છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આ હકિકત ને સમજાવવા નિબંધના 'સર્વ નિર્ણય' પ્રકરણ માં ખુલાસો કરે છે કે "પ્રમેય હરિરેવ એક:". અર્થાત્ 'પ્રમેય' (જે જાણવા લાયક છે) તે એક માત્ર 'શ્રીહરિ' જ છે. મતલબ કે ભગવાન અથવા બ્રહ્મ સિવાય અન્ય કશુંજ અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી. શ્રીમહાપ્રભુજીના "બ્રહ્મવાદ" ના સિદ્ધાંત નો આ પાયો છે.

આ તથ્યના આધારે જ શંકરાચાર્યજીએ પોતાના 'કેવલાદ્વૈત' મતના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેથી જ તેઓ જગતના વાસ્તવિક અસ્તિત્વ નો સ્વીકાર કરતા નથી. તેમ છતાં શ્રીમહાપ્રભુજીના મતથી તેમના વિચાર ભેદની ચર્ચા આગળ કરીશું.

ઉપનિષદ સમજાવે છે કે પહેલા (જ્યારે જગત અસ્તિત્વ માં નહતું આવ્યું ત્યારે) બ્રહ્મ માત્ર એકલા જ હતા. તેમને અનેક થવાની ઇચ્છા થઈ. (કારણકે એકલાથી આનંદ અનુભવાય નહીં). તેમને વિચાર્યું 'હું અનેક ધાડું', "એકોહમ બહુ સ્યામ પ્રજાયેય". આમ ઇચ્છા માત્રથી બ્રહ્મે જગતમાં દેખાતા વિવિધ રૂપ અને નામ ધારણ કરી લીધા છે.

બ્રહ્મ ના સ્વરૂપને ઓળખાવતાં કહ્યું છે- તે "સચ્ચિદાનંદ" છે અર્થાત્ તેમાં ત્રણ તત્ત્વો 'સત્' (existence), 'ચિત્' (Consciousnesses), અને 'આનંદ' (bliss) રહેલા છે. અથવા એમ પણ કહી શકાય કે બ્રહ્મ સત્, ચિત્ અને આનંદ એ ત્રણેય રૂપ ધરાવે છે. તેનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિ કહે છે - તે 'વ્યાપક', દેશ-કાલ અપરિચ્છન્ન, એટલે સ્થલ અને સમયની મર્યાદા માં બંધાયેલ નથી, તે 'સ્વતંત્ર' છે, કોઈના તાબામાં નથી, 'સર્વગ્ય' છે, એટલે પ્રકટ અને અપ્રકટ બંધાજ નામ-રૂપ- કર્મને તે જાણે છે, તે 'સર્વ શક્તિમાન' છે, અર્થાત્ તેમાં 'કર્તુમ્-અકર્તુમ્-અન્યથા કર્તુમ્' સામર્થ્ય રહેલું છે. વળી તે 'અવિનાશી' અને 'અવ્યય' છે, એટલે તેનો ક્યારેય નાશ થતો નથી કે તે વપરાતો (ખર્ચાતો) નથી. તે પ્રકૃતિ ના સત્ત્વ-રજ-તમ ગુણ થી પર છે. આવા અનેકાનેક ધર્મો બ્રહ્મ માં રહ્યા છે, જેનું વર્ણન કરતાં સ્વયં વેદની રૂચાઓ ને 'નેતિ નેતિ', અર્થાત્ એટલુંજ નહીં, આથી વિશેષ છે એમ કહેલું પડે છે.

..... ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત". (૧૧)

..... ક્રમશઃ..... તદુપરાંત એ 'બ્રહ્મ' તત્ત્વ પ્રકૃતિ ના સત્ત્વ, રજઃ, અને તમઃ ગુણોથી રહિત છે, અને તે અર્થ માં તે 'નિર્ગુણ' કહેવાય છે. વાસ્તવમાં પ્રકૃતમાં રહેલા ત્રણેય ગુણો 'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મના સત્, ચિત્, અને આનંદ તત્ત્વો માં થી જ અનુક્રમે પકટ થયેલી છે. બ્રહ્મ માં 'સજાતિય', વિજાતિય, અથવા

'સ્વગત' એવા ભેદ ન થી. બધા ગાયો ને 'સજાતિય' કહેવાય, ગાય- ભેંસ- ઘોડો એમ વિજાતિય કહેવાય, અને વૃક્ષના વિભાગો - થડ, ડાઢી, પાંદડા ઇત્યાદિ 'સ્વગત' ભેદ કહેવાય, પરંતું આવા ભેદ બ્રહ્મ આવા ભેદ થી પર છે.

આ પ્રકારના ભેદો તથા ધર્મો થી રહિત હોવા છતાં બ્રહ્મ માં હજારો ગુણો સ્વાભાવિક સદ કાલ થી રહેલા છે, જેવા કે - સત્ય, શૌચ (પવિત્રા), દયા વગેરે. તદુપરાંત તેમાં અલૌકિક ષડગુણો - ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશઃ, શ્રી, ગ્યાન અને વૈરાગ્ય રહેલા છે. તે અર્થ માં બ્રહ્મ ને 'સગુણ' પળ હોવાનું કહેવાય છે.

ઉપરોક્ત રીતે બ્રહ્મ 'નિર્ગુણ' તેમજ 'સગુણ' બન્ને છે. શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે બ્રહ્મ એવું તત્ત્વ છે જેના સર્વભવન સામર્થ્ય ના કારણે એક બીજાથી વિરુદ્ધ ધર્મો એક સાથે રહી શકે છે. તેથી તેઓ બ્રહ્મ ને 'વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયી' કહે છે.

જો કે શંકરાચાર્યજી વેદની શ્રુતિઓને નિર્ગુણ / સગુણ વિભાજિત કરી કહે છે કે નિર્ગુણ શ્રુતિઓ જેનું નિરૂપણ કરે છે, તે "પરબ્રહ્મ" છે. તે મુખ્ય છે, જે ' નિર્ગુણ નિરાકાર' છે. જે શ્રુતિઓ બ્રહ્મ ને 'સગુણ-સાકાર' બતાવે છે, તે "અપરબ્રહ્મ" છે, છે. તે માયા -વિશિષ્ટ ગૌણ સ્વરૂપ ઉપાસના માટે સમજાવવામાં આવ્યું છે. શ્રીમહાપ્રભુજીને આ અર્થઘટન માન્ય નથી, કારણ કે તેઓ સંપૂર્ણ વેદનો, તેના 'પૂર્વકાંડ' અને 'ગ્યાનકાંડ' સહિત પ્રમાણ રૂપે સ્વીકાર કરે છે.

તદુપરાંત શ્રીમહાપ્રભુજી શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં ખુલાસો કરે છે કે બ્રહ્મ સૃષ્ટિ માં દશ્યમાન નામ-રૂપ-કર્મ તામસ જે પળ પદાર્થો છે તેનો આધાર છે, તે પ્રત્યેક બસ્તુ બ્રહ્મ ને વશ છે. 'માયા' પળ બ્રહ્મ ને આધિન છે, સ્વતંત્ર નથી. જગતના બધાજ પદાર્થોધથી બ્રહ્મ 'વિલક્ષણ' છે. તે પોતે આનંદાકાર હોઈ 'અક્ષરબ્રહ્મ' થી પળ ઉત્તમ છે. માટે ગીતામાં ભગવાન કહેછે "અક્ષરાદપિ ચોત્તમ". ક્રમશઃ.....

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧૨)

"બ્રહ્મવાદ" શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની મૂળભૂત 'દાર્શનિક વિચારધારા' છે. પરમાત્મા વસ્તુતઃ "એકમેવાદવિતિયમ્" તત્ત્વ છે તેમ શ્રુતિ કહે છે. તેનેજ 'બ્રહ્મ' શબ્દ ની સંગ્યા આપવા માં આવી છે, કારણ કે તે સર્વ-વ્યાપ્ત તેમજ દેશ-કાલ-દ્રવ્ય અપરિચ્છિન્ન છે. ઉપનિષદ તેને "સચ્ચિદાનંદ" કહી ઓઢાવે છે, કારણકે તેમાં 'સત્ (Existence), 'ચિત્ (Consciousness), અને 'આનંદ' (Bliss) એ ત્રણ તત્ત્વો સમાહિત છે. તેની 'સત્તા' અને 'ચેતના' તેમજ 'આનંદ' અપરિમિત છે. તેમાં કોઈ ન્યુનતા કે સીમા નથી.

શ્રુતિ કહે છે -"એકોહમ બહુસ્યામ પ્રજાયેય", 'હું અનેક થાઉં' તેમ બ્રહ્મ ને અનેક થવાની ઇચ્છા થતાં તે પોતાના 'પુરુષોત્તમ' સ્વરૂપના આધાર સ્થાનિય ચરણ સ્થાનને અક્ષર, કાલ, કર્મ, સ્વભાવ, એ ચાર રૂપો માં પ્રકટ કરે છે, જેમાં આનંદ તત્ત્વ ગણિતાનંદ હોય તેમ ભાસે છે. તેને "અક્ષરબ્રહ્મ" કહે છે, જે સૃષ્ટિ નું ઉપાદાન કારણ છે. પ્રકૃતિ અને પુરુષ 'અક્ષર' નાજ રૂપાંતર છે. એ રીતે, અનેક રૂપ અને નામ યુક્ત 'કાર્ય'રૂપ સૃષ્ટિ નું કારણ 'અક્ષરબ્રહ્મ' અર્થાત્ તેના રૂપાંતરિત સ્વરૂપો - કાલ, કર્મ, સ્વભાવ, પ્રકૃતિ અને પુરુષ છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે દેશ, કાલ અને દ્રવ્ય બ્રહ્મ ની સત્તાના ત્રણ પહેલુ છે, જે તેનાથી સ્વતંત્ર નથી. 'દ્રવ્ય' (matter) બ્રહ્મ થી ભિન્ન નથી, પરંતુ બ્રહ્મ ની 'સત્તા' નું અન્તતમ રૂપ છે. 'કાલ'

(time) પળ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી, પરંતુ તેના 'ક્રિયાશીલ'હોવાની 'ચેષ્ટા' છે. 'દેશ' (space) ને શ્રીમહાપ્રભુજી 'દ્રવ્ય' ની અંતર્ગત ગણે છે. દેશ-કાલ-દ્રવ્ય બ્રહ્મ ના 'સત્તા' ના અંશ -'સદંશ' છે. તેવીજ રીતે 'કર્મ' (kinetic energy) અને 'સ્વભાવ' (potential energy) પળ બ્રહ્મની જ અદૃશ્ય સત્તા છે. આ 'કર્મ' અને 'સ્વભાવ' ના કારણે 'કાલ'માં દ્રવ્ય ગતિશીલ અથવા સ્થિતિશીલ હોય છે.

બ્રહ્મે પોતાના 'ચિદંશ' અને 'આનંદાંશ' ને તિરોહિત કરી માત્ર 'સદંશ' ને પ્રકટ રાખી સૃષ્ટિ ના સર્વ 'જડ પદાર્થ' રૂપ ધારણ કર્યા છે, તથા પોતાના 'આનંદાંશ' ને છુપાવી, 'સદંશ' તથા 'ચિદંશ' ના આવિર્ભાવ સાથે સમગ્ર જીવ સૃષ્ટિ બન્યા છે. તેમજ પોતાના ત્રણેય તત્ત્વોના અંશ રૂપે અસંખ્ય 'અતર્યામિ' તરીકે પ્રત્યેક જીવાત્મા સાથે સ્થિત છે.

આમ 'કાલ-કર્મ-સ્વભાવ-પ્રકૃતિ-પુરુષ' નું તંત્ર 'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મ ની ચેતના દ્વારા સંચાલિત છે. ઉપનિષદ કહે છે - "બધા જડ-ચેતન રૂપો તે આનંદ માંથી પ્રકટ થયા છે, આનંદ માં સ્થિત રહે છે અને આનંદ માં લીન થાય છે. તે આનંદ જ બ્રહ્મ છે।

તેથી જ ઉપનિષદ કહે છે -"સર્વં ખલુ ઇદં બ્રહ્મ". અર્થાત્ આ દૃશ્યમાન 'જગત', બ્રહ્મ નું જ બીજુ રૂપ છે, 'બ્રહ્માત્મક' છે. જડ -ચેતન -અતર્યામિ ના અસંખ્ય રૂપો હોવા છતાં તે વિભક્ત નથી, સમગ્ર પળે સુગઠિત (homogeneous) છે. તેથીજ શ્રીમહાપ્રભુજીની દાર્શનિક વિચારધારા ને "અખંડ બ્રહ્મવાદ" કહેવાય છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧૩)

આપણે જોયું તેમ 'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મે અનેક થવાની ઇચ્છા થતાં પોતાનામાં અવિભક્ત પળે રહેલ સત્-ચિત્-આનંદ તત્ત્વોને વિભક્ત કરી અનંત રૂપ અને નામ ધારણ કરી તે જડ-જીવાત્મક જગત રૂપ બન્યા. આમ જગત માત્ર બ્રહ્મ નું રૂપાંતરિત રૂપ માત્ર છે, બ્રહ્મ નુંજ 'આધિભૌતિક' સ્વરૂપ છે, બ્રહ્મ થી અભિન્ન છે. જગત રૂપ થવાનું નિમિત્ત સ્વયં બ્રહ્મની પોતાની ઇચ્છા જ છે, તે માટે અન્ય કાંઈજ કારણ ભૂત નથી. તેથી જ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ના દાર્શનિક સિદ્ધાંત ને "શુદ્ધાદ્વૈત" કહેવાય છે -અર્થાત્ બ્રહ્મ અને જગત વચ્ચે 'શુદ્ધ અદ્વૈત' છે, તાદાત્મ્ય સંબંધ છે.

તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધ ના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં ખુલાસો કરે છે કે 'પ્રપંચ' ઇટલે કે આ જગત 'ભગવત્ કાર્ય' છે. જેવી રીતે માટીમાંથી ઘડો બને ઇટલે ઘડાને માટીનું 'કાર્ય' કહેવાય. જેમાંથી તે ઉત્પન્ન થાય તે માટી ને ઘડાનું 'કારણ' કહેવાય. એ રીતે 'કારણ' અને 'કાર્ય' એકબીજા થી હર્મેશા જોડાયેલ હોય છે. તેને "સત્કાર્ય વાદ" નો સિદ્ધાંત કહે છે. અહીં માટી મૂલ વસ્તુ છે, જેમાંથી ઘડો બને છે તેથી તેને 'ઉપાદાન કારણ' અથવા 'સમવાય કારણ' કહેવાય છે. તેવીજ રીતે ઘડો બનાવવા માટે કુંભાર તેમજ તેના ઓજાર ની પળ આવશ્યકતા રહે. તેને 'નિમિત્ત કારણ' કહેવાય. બ્રહ્મ અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતાં જગતની બાબતમાં 'કારણ' રૂપ બ્રહ્મ જ્યારે 'કાર્ય' રૂપે જગતમાં રૂપાંતરિત થાય ત્યારે, 'ઉપાદાન' તેમજ 'નિમિત્ત', બન્ને કારણ બ્રહ્મ સ્વયં જ છે. માટે બ્રહ્મ ને જગતનું "અભિન્ન નિમિત્તોપાદાન કારણ" કહે છે.

આમ છતાં અલગ અલગ વિચારધારાઓ જગતની ઉત્પત્તિ ના ભિન્ન ભિન્ન કારણ કે હેતુ બતાવે છે. પ્રત્યેક 'દર્શન' જુદો જુદો મત ધરાવે છે. શંકરાચાર્યજી જગતને 'માયિક' કહે છે, અર્થાત્ તે માયા દ્વારા નિર્મિત છે. તેથી તેને મિથ્યા, અવાસ્તવિક બતાવે છે. 'સાંખ્ય દર્શન' મુજબ જગતનું નિર્માણ 'પ્રકૃતિ' અને 'પુરુષ' એવા બે મૂલભૂત તત્ત્વો માં થી થયેલ છે. 'ન્યાય' તેમજ 'વૈશેષિક' દર્શન અનુસાર આ જગત

પરમાણુઓનું બનેલું છે, જ્યારે 'પૂર્વ મીમાંસા' દર્શન માને છે કે જગત જીવોના કર્મ ફળને ભોગવવા ની એક વ્યવસ્થા છે. બૌદ્ધ દર્શન તો જગતના અસ્તિત્વ નોજ અસ્વીકાર કરે છે. આ પ્રકારની અનેક માન્યતા ઓનો ઉપસંહાર કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે આમાંનું એકેય કારણ પૂર્ણતયા જગતના સાચા સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતું નથી. આનો ખુલાસો તેમણે પોતાના 'સિદ્ધાંતમુક્તાવલી' ગ્રંથ માં પળ સ્પષ્ટતયા કરેલ છે.

..... ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧૪)

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સમજાવે છે કે વેદ-વાણી માત્ર 'બ્રહ્મ' નું જ વર્ણન કરે છે, કારણ કે તે 'શબ્દ-બ્રહ્મ' છે. આનો સીધો અર્થ એ થાય કે જેટલી પળ વિચારધારાઓ છે તે સર્વે માત્ર ને માત્ર 'બ્રહ્મ' નું જ નિરૂપણ કરે છે, કારણ કે બ્રહ્મ સિવાય અન્ય કશાનું અસ્તિત્વ જ નથી. શ્રુતિ કહે છે "એકમેવાદ્વિતિયમ્". કોઈ બ્રહ્મ ને 'માયા' કહે, 'મેટર' કહે, 'પ્રકૃતિ-પુરુષ' બતાવે, કે કોઈ 'પરમાણુ' ની સંગ્યા આપે, તે બધાજ વાસ્તવમાં 'બ્રહ્મ' વિશેજ કહે છે, પરંતુ તે સંપૂર્ણ સત્ય નથી. તે સૌ બ્રહ્મ ના કોઈ એક પાસાને બતાવી રહ્યા છે, જેવી રીતે કોઈ અંધ વ્યક્તિ સંપૂર્ણ હાથી ને ન ઓઢખતાં, તેના પગ, સુંઢ, કાન ઈત્યાદિ ના અનુભવ ના આધારે તેને થાંભલા જેવો, દોરડા કે સુંપડા જેવો બતાવે. તેમાં કોઈ ને અસત્ય ન કહેવાય, છતાં સંપૂર્ણ સત્ય પળ નથી.

તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના નિબંધ ગ્રંથના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં એક ખુબજ મહત્ત્વ નો ખુલાસો કરતાં કહે છે - "સર્વ વાદાનવસરમ્ નાનાવાદાનુરોધિત". અર્થાત્, 'બ્રહ્મ' એક એવું વિલક્ષણ તત્ત્વ છે જે બધાજ વાદોને અનુસરે છે, પરંતુ તે કોઈ પરિભાષા માં કેદ થઈ શકતું નથી. આપણે જાણિયે છીએ કે વેદ માં બ્રહ્મ નું અનેકવિધ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. વેદનું નિરૂપણ કરવામાં વેદની રુચાઓ થાકતી નથી છતાં અંતમાં "નેતિ નેતિ" કહે છે, અર્થાત્, બ્રહ્મ માત્ર આટલુંજ કે આવું જ નથી, તેથી ઘણું વિશેષ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે બ્રહ્મ ને સંપૂર્ણપણે પરિભાષિત કરવું સંભવ નથી.

આ હકિકત ને કારણે જ 'રુગવેદ' કહે છે - "એકમ્ સત્ વિપ્રાઃ બહુધા વદંતિ". અનેક નામોથી તે 'પરમ તત્ત્વ' ને સંબોધવામાં આવે છે. પરંતુ પ્રત્યે ધર્મ અથવા દાર્શનિક વિચારધારા તે 'પરમ તત્ત્વ' ને પોતાની સમજણ અનુસાર ઓઢખવાનો કે કે ઓઢખાવવા નો પ્રયાસ કરે છે.

આપણે જાણિયે છીએ કે 'વિષ્ણુ સહસ્ત્ર નામ' કે 'પુરુષોત્તમ સહસ્ત્ર નામ'માં પરબ્રહ્મ પરમાત્મા ના હજારો નામોનું વર્ણન તેમના રૂપ, ગુણ, ક્રિયાના અનુલક્ષીને કરવામાં આવ્યું છે. કહેવાય છે કે કુરાન માં પળ અલ્લાહના અનેક નામ બતાવવામાં આવ્યા છે.

તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નું ઉપરોક્ત કથન "સર્વ વાદાનવસરમ્ નાનાવાદાનુરોધિત" ને 'Philosophy of Philosophies' કહી શકાય ! આવું bold statement ભાગ્યેજ કોઈ મહાનુભાવે કર્યું હશે !

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧૫)

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ નિબંધ ગ્રંથના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં 'બ્રહ્મ' ની વિલક્ષણતાને ('સર્વ વાદાનવસરમ્ નાનાવાદાનુરોધિત' કારિકા દ્વારા) ડાહ્યા કરી તેના સ્વરૂપને સમજાવતાં કહે છે કે છાંદોગ્ય ઉપનિષદ કહે છે તેમ - "एतदात्म्यम् इदम् सर्वं, तत्सत्यम् स आत्मा तत्त्वमसि", બ્રહ્મ 'સર્વરૂપ' છે. તેમ છતાં પોતાની સર્વરૂપતાને ધ્વજિત કરી, ઇટલે કે તે જડ અને જીવના વિભાજન દ્વારા વસ્તુતઃ તો 'આ જે કાંઈ છે તે બધું બ્રહ્મ જ છે' તેમ સમજાવે છે. અર્થાત્ 'પરમ તત્ત્વ' ને પરિભાષિત કરવા માટે જેટલા પળ પ્રયાસો થયા છે, તેનું સમાધાન આ શ્રુતિ વાક્ય થી થઈ જાય છે. જોકે "તત્ત્વમસિ" ઇટલા વિભાગને જ 'મહાવાક્ય' ગણી શંકરાચાર્યજી જીવ નું બ્રહ્મ રૂપ હોવાનું પ્રતિપાદન કરે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં અહીં. જગત અને જીવ બન્નેને 'બ્રહ્માત્મક' બતાવવામાં આવ્યા છે. શ્રીમહાપ્રભુજીના મતાનુસાર જીવ બ્રહ્મ રૂપ નહીં બ્રહ્મ નો અંશ હોઈ 'બ્રહ્માત્મક' છે.

બ્રહ્મ ના સ્વરૂપને ઓઢ્યાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે તે 'સચ્ચિદાનંદ' રૂપ છે, અર્થાત્ તેમાં 'સત્', 'ચિત્' અને 'આનંદ' એ ત્રણેય તત્ત્વો સમાહિત છે. તે વ્યાપક તેમજ અવ્યય છે, ઇટલે કે તેનો ક્ષય થતો નથી. તે બધી જાતની શક્તિઓ થી પરિપૂર્ણ છે, સ્વતંત્ર તેમજ સર્વગ્ય હોવા ઉપરાંત તે સત્ત્વ-રજ-તમ એવા પ્રકૃતિકા ગુણો થી વર્જિત છે. તે અર્થ માં તેને 'નિર્ગુણ' કહે છે.

તેનો ક્યારેય ઉચ્છેદ થતો નથી, તેથી તેને 'અવિનાશી' કહે છે. તે 'ગ્યાનશક્તિ' અને 'ક્રિયાશક્તિ' યુક્ત હોવાથી તે બધાને વશમાં રાખનાર ઈશ્વર પળ છે. પ્રાકૃત ગુણો ન હોવા છતાં તેના 'સગુણ' રૂપમાં એશ્વર્યાદિ 'ષડ્ગુણો (ધર્મો) પ્રકટ હોય છે. તેનામાં સજાતીય, વિજાતીય તેમજ 'સ્વગત' ભેદ નથી. તે સર્વ નો આધાર રૂપ છે.

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧૬)

શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'પરમ તત્ત્વ' બ્રહ્મ ના સ્વરૂપ નું નિરૂપણ નિબંધ ના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણમાં કર્યો પછી એક મહત્વપૂર્ણ સ્પષ્ટતા તેના સર્વનિર્ણય પ્રકરણમાં કરી છે. શ્રુતિ વચન "એકમેવાદ્વિતિયમ્" ના પ્રતિસાદ રૂપ તેઓ કહે છે - "પ્રમેયં હરિરેવ એકઃ". જાણવા લાયક તત્ત્વને 'પ્રમેય' કહે છે. અર્થાત્ આ સૃષ્ટિ માં જો કશું જાણવા યોગ્ય હોય તો તે માત્ર 'શ્રીહરિ' જ છે. સ્વાભાવિક છે કે જો 'બ્રહ્મ' સિવાય અન્ય કાંઈ અસ્તિત્વ જ ન ધરાવતું હોય તો અન્ય 'પ્રમેય' ક્યાંથી હોય ! બીજું કયું તત્ત્વ જાણવા જેવું હોય ?

પરંતુ આપણી મુશ્કેલી એ છે કે આપણને સમગ્ર સૃષ્ટિ માં અસંખ્ય પદાર્થો - વિવિધ રૂપ, નામ અને ક્રિયા કરતાં દેખાય છે, 'શ્રીહરિ' ક્યાંય નજર નથી આવતાં ! આ વાતનો ખુલાસો કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે - "સગુણો નિર્ગુણઃ ચ સ, ગુણાઃ કાર્ય તથા ધર્મઃ ક્રિયોત્પત્ત્યાદયઃ ચ સઃ", અર્થાત્ તે શ્રીહરિ (બ્રહ્મ) પોતે અનંત દિવ્ય ગુણો વાઢ્યા 'સગુણ' તથા જડ અથવા દુઃખાદિ ગુણો થી રહિત 'નિર્ગુણ' રૂપ ધારણ કર્યું છે. બધા નામ રૂપ અને કર્મ રૂપ તે પોતેજ બન્યા છે. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય પળ તેમાંથી જ થાય છે.

પરંતુ આ બાબત ને સમજવી કઈ રીતે ? તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી વધુ ખુલાસો કરતાં કહે છે - 'આપણી બુદ્ધિ સમજી શકે તે માટે બ્રહ્મ નું ત્રણ પ્રકારે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે - ૧ તેનું મૂળ સ્વરૂપ, જે સગુણ સાકાર શ્રીકૃષ્ણ નું સ્વરૂપ છે. ૨. તેમનું 'કારણ રૂપ સ્વરૂપ' (કારણ કોટી) , અર્થાત્ તેમનામાં થી પ્રકટ થયેલા મૂળ તત્ત્વો, જેમાંથી આ સમગ્ર સૃષ્ટિ માં અનંત રૂપ, નામ અને કર્મ 'કાર્ય રૂપે' પ્રકટ થયા છે, તે જગત (કાર્ય કોટી).

આમ જો આ ત્રણ કોટી ના જુદા જુદા સ્વરૂપને સ્પષ્ટ રૂપે સમજીએ તો બ્રહ્મ ની સમગ્રતાને જાણી સકાય. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત"(૧૭)

..... ક્રમશઃ..... બ્રહ્મ ની એકરૂપતા માં વિવિધતા સમજાવવા ના તેની ત્રણ કોટી (categories) નું વર્ણન શ્રીમહાપ્રભુજી 'સર્વનિર્ણય નિબંધ' માં કરે છે. બ્રહ્મ નું મૂલ સ્વરૂપ સ્વરૂપ સગુણ-સાકાર

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ / પુરુષોત્તમ છે. તે તેમનું 'આધિદૈવિક સ્વરૂપ છે. (અગાઉ બ્રહ્મ - પરમાત્મા - ભગવાન વિશે ખુલાસો કરેલો છે). તેમાં બ્રહ્મ ની ક્રિયા-શક્તિ તેમજ ગ્યાન-શક્તિ બન્ને રહેલી છે.

બ્રહ્મે જ્યારે અનેક થવાની ઈચ્છા કરી ત્યારે આનંદાંશ નો તિરોભાવ કરીને પોતાના ચરણ સ્થાન માં થી 'કારણ રૂપ' આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ "અક્ષરબ્રહ્મ" ને ઉત્પન્ન કર્યું. 'આનંદાંશ નો તિરોભાવ' કહેવાનું તાત્પર્ય કે "હવે મારે સૃષ્ટિ રૂપે પ્રકટ થવું છે" તેવી ઈચ્છા ને કારણે પોતાની भीतर રહેલ સત્ત્વ કે સત્તાના પ્રબલ થઈ જવાથી આનંદાંશ તિરોહિત જેવો થઈ જાય છે. વાસ્તવમાં 'અક્ષરબ્રહ્મ' 'સચ્ચિદાનંદ' જ છે.

અક્ષરબ્રહ્મ માંથી બ્રહ્મ નું 'કારણ કોટિ' રૂપ ૨૮ તત્ત્વો પ્રકટ થયા છે. તે છે ૧.પુરુષ (બ્રહ્મ ના ચિત્ તત્ત્વ માંથી), ૨.પ્રકૃતિ (બ્રહ્મ ના સત્ તત્ત્વ માંથી), ૩. મહત્ ('કાલ' ના કારણે પુરુષ અને પ્રકૃતિ ના સંયોજનથી), અને તે પછી તેમાંથી ઉદ્ભવેલા - ૪. અહંકાર, ૫. થી ૯. તન્માત્રાઓ - શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ; ૧૦.થી ૧૪. પંચમહાભૂત - પૃથ્વી, જલ, વાયુ, તેજ, આકાશ; ૧૫.થી ૧૯. પાંચ કર્મેન્દ્રિયો - વાણી, હસ્ત, ચરણ, જનનેન્દ્રિય, ગુદા; ૨૦.થી ૨૪. પાંચ ગ્યાનેન્દ્રિયો - આંખ, કાન, નાક, જિહ્વા, ત્વચા; ૨૫. મન. ૨૬.થી ૨૮. ત્રિગુણો - સત્ત્વ, રજસ્, તમસ્. આ ૨૮ મૂલભૂત તત્ત્વો ના દ્વારા સૃષ્ટિ માં દેખાતા સર્વ જડ-ચેતન પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા છે. તેથી તેને 'બ્રહ્મ' ની 'કારણ કોટિ' કહ્યું છે.

બ્રહ્મ ની ત્રિજી 'કાર્ય કોટિ' સ્વરૂપ એ દૃશ્યમાન જગત જેમાં અનંત રૂપ, નામ અને કર્મ પ્રકટ થયેલા છે જેની ગણતરી થઈ શકે નહીં. પરંતુ તેના બે પ્રભેદ ગણી શકાય - ૧. 'સમષ્ટિ' રૂપ, જે સૃષ્ટિ ની સમગ્રતામાં છે, અને ૨. 'વ્યષ્ટિ' રૂપ, જે પ્રત્યેક જડ અને જીવ પરત્વે કહેવાય.

આ રીતે 'પ્રમેય' તરીકે એક માત્ર શ્રીહરિ હોવા છતાં તેને આપણે આ ત્રણ કોટી માં - સ્વરૂપ, કારણ અને કાર્ય રૂપે સમજી શકીએ છીએ. તેમ છતાં આપણે એ સ્પષ્ટતા જાણવું જોઈએ કે આમ અલગ અલગ સમજવા છતાં વાસ્તવમાં 'બ્રહ્મ' એક છે, અખંડ છે. તદર્થ શ્રીમહાપ્રભુજીની વિચાર ધારાને "અખંડ બ્રહ્મવાદ" કહે છે. ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧૮)

..... ક્રમશઃ.....આ રીતે એક માત્ર 'પ્રમેય' બ્રહ્મ ના સ્વરૂપ ને ત્રણ કોટી (categories) - સ્વરૂપ,કારણ અને કાર્ય કોટીથી સમજાવી છે. કાર્ય કોટી એટલે અનેક રૂપ, નામ, ક્રિયા યુક્ત આ દૃશ્યમાન જગત. બ્રહ્મ નું જ તે અન્ય રૂપ હોવાથી તેને 'બ્રહ્મ' નું આધિભૌતિક સ્વરૂપ કહે છે. તેથી અન્ય કેટલાક કહે છે, તેમ તે મિથ્યા નથી, પરંતુ 'બ્રહ્માત્મક' હોઈ બ્રહ્મ જેટલું જ સત્ય છે, તેમ શ્રીમહાપ્રભુજી નો સ્પષ્ટ મત છે.

જગત ના સ્વરૂપ વિશે અનેક વિચારધારાઓ અલગ અલગ મત પ્રકટ કર્યા છે. આ હકિકત નો ખુલાસો શ્રીમહાપ્રભુજી શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં કરતાં કહ્યું છે કે 'પ્રપંચ' અર્થાત્ જગત ન તો સાંખ્ય દર્શન માને છે તેમ માત્ર 'પ્રકૃતિ' અને 'પુરુષ' ના સંયોજનથી બનેલું પ્રાકૃત છે, ન તે ન્યાય-વૈશેષિક દર્શન ની માન્યતા મુજબ પરમાણુઓથી ઘડાયેલું છે, ન તે માયાવાદીઓ બતાવે છે તેમ 'માયિક' ઇટલે કે માયા ઉત્પન્ન કરેલું છે, કે ન તે મીમાંસકો કહે છે તેમ પાપ-પુણ્ય અદૃષ્ટ વિગેરે ના પ્રભાવ વશ પ્રકટ થયેલું છે. સ્વાભાવિક રીતે તે કોઈ અસત્ માંથી સત્ રૂપે જનિત ન હોઈ શકે !

શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે જગત એ 'ભગવત્ કાર્ય' છે. તેમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ માટીના લોંદામાંથી ઘડો બનાવવામાં આવે તો માટી ને 'કારણ' કહેવાય અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતાં ઘડાને 'કાર્ય' કહેવાય. તેમાં પળ માટીમાં થી માત્ર ઘડાના રૂપ અને નામ માં રૂપાંતર થાય છે. તત્ત્વતઃ બન્નેમાં અભેદ છે. તેવીજ રીતે અગાઉ કહ્યું તેમ 'કારણ' રૂપ બ્રહ્મ માંથી આ જગત (તેની કાર્ય કોટી) રૂપે રૂપાંતરિત થયેલું છે, તેથી તે બ્રહ્મ નું 'કાર્ય', અર્થાત્ 'ભગવત્ કાર્ય' કહેવાય. તેથી બ્રહ્મ અને જગતમાં પળ તત્ત્વતઃ અભેદ છે.

પોતાના મતને શ્રીમહાપ્રભુજી 'અવિકૃત પરિણામ વાદ' દ્વારા વધુ સ્પષ્ટ કરે છે. જેવી રીતે સોનાની લગડીમાં થી વિવિધ ધરેણા - વીંટી, બંગડી, બુટ્ટી વગેરે બનાવવામાં આવે ત્યારે તેના અનેક રૂપ અને નામ તથા કાર્ય (ઉપયોગ) પળ બદલાઈ જતા હોય છે. પરંતુ તે ધરેણામાં સોનું 'તત્ત્વ' રૂપે જેમનું તેમ રહે છે. લગડી ધરેણામાં પરિણમિત થવા છતાં તે (સોનું) નષ્ટ થતું નથી. તેથીજ આપણે સોનાના સ્થાને ધરેણાં પળ તેજ મુલ્ય આપી ખરીદીએ છીએ. ધરેણાં ને ગાઢી દેતા તે પાછું લગડીમાં રૂપાંતરિત થઈ જાય છે. આને 'અવિકૃત પરિણામ' કહે છે કારણ કે રૂપાંતરિત થવા છતાં 'તત્ત્વ' માં વિકૃતિ આવતી નથી.

એવીજ રીતે બ્રહ્મ જગત રૂપ બનવા છતાં તેમાં તત્ત્વ રૂપે બ્રહ્મનું અસ્તિત્વ રહેજ છે. તેથી પ્રલય થતાં જગત બ્રહ્મ ના મૂલ સ્વરૂપ માં પ્રવર્તિત થઈ જાય છે. આ રીતે શ્રીમહાપ્રભુજી જગતની બ્રહ્માત્મકતા સિદ્ધ કરે છે. ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૧૯)

..... ક્રમશઃ..... શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધ માં ખુલાસો કરે છે કે "પ્રપંચો ભગવત્કાર્યસ્ તદ્ રૂપો માયયા અભવત્" (શા.પ્ર.૨૩). અર્થાત્ આ 'પ્રપંચ' ઇટલે પંચમહાભૂત -પૃથ્વી, જલ, વાયુ, તેજ, આકાશ એ પાંચ તત્ત્વો નું બનેલું 'જગત' ભગવાને પોતાની 'માયા' નામની શક્તિ દ્વારા તેમના પોતાનામાં થી ઉત્પન્ન કરેલું 'કાર્ય' રૂપ છે.

ભાગવતમાં ભગવાન ની વિભિન્ન બાર શક્તિઓ - શ્રિયા, પુષ્ટિ, ગિરા, ... ઇત્યાદિ નું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં 'માયા', વિદ્યા અવિદ્યા નામની શક્તિઓ પળ બતાવવામાં આવી છે. આ બધી ભગવાન ના રમણ માં ઉપયોગી શક્તિઓ છે, જેના દ્વારા ભગવાન સર્વે કાર્ય કરે છે. ભગવાન ની શક્તિઓ સ્વાભાવિક રીતે ભગવાનની સાથે જોડાયેલી હોય છે, તે સ્વતંત્ર તથા કાર્ય કરી શકતી નથી, કેમકે તે ભગવાન ની દાસીરૂપા છે.

ભગવાન નું 'સર્વભવન સામર્થ્ય', તેમની માયા શક્તિ નું એક રૂપ છે. તેનેજ ભગવાનનું 'કર્તુમ-અકર્તુમ-અન્યથા કર્તુમ સામર્થ્ય' કહે છે. તેના દ્વારા જ ભગવાન પોતે ઇચ્છે તે કાર્ય કરે છે. માયાનું

બીજુ રુપ 'વ્યામોહિકા' કહેવાય છે, તે મૂલ સ્વરુપ ને આવરણ દ્વારા ઢાંકી દેવાનું તથા અન્યથા રુપ પ્રકટ કરવાનું કાર્ય કરે છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે જ્યારે ભગવાને 'રમણ કરવા માટે અનેક રુપ થવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે અન્ય કોઈ બીજાનો સહયોગ કર્યા વિના પોતે સ્વતંત્ર રુપે સ્વાત્મક જગત રચ્યુ છે. માયા ભગવાન ને આધીન હોવાથી જગત ભગવાને રચ્યુ છે તેમ કહેવાય, નહીં કે કેટલાક માને છે તેમ માયા દ્વારા રચાયેલું ગણાય. તેવી માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે.

કેટલાક 'જગત' માટે 'સંસાર' શબ્દ નો પ્રયોગ કરતા હોય છે, પરંતુ તે બન્ને શબ્દોના અર્થ ભિન્ન છે. તેથી તેનો ભેદ સમજવો જરૂરી છે. આપણે જોયું તેમ પ્રપંચ અર્થાત્ જગત ભગવત્કાર્ય છે તેથી ભગવદ્રુપ -બ્રહ્માત્મક છે, તેથી બ્રહ્મ જેવું સત્ય છે, શંકરાચાર્યજી કહે છે તેમ મિથ્યા નથી. આ વાત 'સત્કાર્યવાદ' ના કે 'અવિકૃત પરિણામ વાદ' ના સિદ્ધાંતોથી પળ સ્પષ્ટ થાય છે. ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૦)

..... ક્રમશઃ શ્રુતિ અનુસાર "એકમેવાદવિતિયમ્" બ્રહ્મ પ્રારંભ માં એકલા જ હતા. અન્ય કોઈ જ ન હતું. પરંતુ એકલા થી 'રમણ થઈ શકે નહીં. તેથી તેને સ્વ-રમણ માટે અનેક થવાની ઇચ્છા કરી. "એકોહમ્ બહુસ્યામ પ્રજાયેય". શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધ માં કહે છે -'હું પોતે એક હોવા છતાં અનેક રુપો ધારણ કરું તેવો બ્રહ્મે સત્ય સંકલ્પ કર્યો. બ્રહ્મ દેશ-કાલ અપરિચ્છિન્ન હોવા છતાં તેણે લીલાર્થે પરિચ્છિન્નતા પ્રકટ કરી છે.

'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મ માં સત્, ચિત્ આનંદ એ ત્રણ ઘટકો છે. જેવી રીતે અગ્નિ માંથી તળાખા ફાટે તેમ સૃષ્ટિ ના આરંભમાં બ્રહ્મ ની ઇચ્છા ના કારણે તે ત્રણેય ઘટકોના અંશ તેમનામાંથી વ્યુત્પન્ન થયા (છુટા પડ્યા)છે. તેના 'સદંશ'માંથી જડ પદાર્થો, 'ચિદંશ' માંથી જીવો અને 'આનંદાંશ' માંથી અંતર્યામિ પ્રકટ થયા છે.

વાસ્તવમાં 'બ્રહ્મ' બહાર કશુંજ નથી કારણકે જે સમગ્રપણે વ્યાપીને રહેલ છે તેનેજ 'બ્રહ્મ' કહ્યું છે. તેથી સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય કે આ બધા અંશો ક્યાં છુટા પડ્યા હશે. તેને સમજાવવા કહે છે કે જેમ સમુદ્રમાં લહેરો (તરંગ) ઊઠે, તે સમુદ્રમાં જ હોય છે, તેમ બ્રહ્મ ના બધા જ અંશો બ્રહ્મ માં સ્થિત રહેલા છે. તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે - "અનન્તમૂર્તિ તદ્ બ્રહ્મ હિ અવિભક્તં વિભક્તિમત્". (શા.પ્ર. ૨૬), અર્થાત્ બ્રહ્મ માં પ્રકટ થયેલા અનંત (અસંખ્ય) મૂર્તિ (પરિચ્છિન્ન) રુપો બ્રહ્મ માં જ પ્રકટ થયા છે. અપરિચ્છિન્ન બ્રહ્મ નું પરિચ્છિન્ન બનવા છતાં તેને અંકુશ નથી કરતું. તે બતાવવા માટે અહીં 'અવિભક્ત' કહ્યું છે. આમ જડ-જીવાત્મક જગત- રુપ બનવા છતાં બ્રહ્મ અંકુશિત જ રહે છે. તદર્થ શ્રીમહાપ્રભુજીના મતને 'અંકુશ બ્રહ્મવાદ' કહે છે.

જેવી રીતે જીવોનો ઉદ્ગમ બતાવ્યો છે, તેજ પ્રકારે 'સચ્ચિદાનંદ'ના 'આનંદાંશ' માંથી અનેક અણુરુપ જીવાત્મા ની માફક અનેક અંતર્યામિઓ પળ પ્રકટ થયા છે, જે પ્રાણીમાત્ર માં જીવાત્માની સાથે સ્થિત રહે છે. આ વાત નું પ્રતિપાદન 'મુંડકોપનિષદ' પળ કરતાં કહે છે કે 'વૃક્ષ ની એક ડાલી પર પાસે પાસે બે પક્ષી બેઠા છે, જેમાં નું એક (જીવાત્મા) તે વૃક્ષ ના ફળનો ઉપભોગ કરે છે, જ્યારે બીજુ (અંતર્યામિ) સાક્ષીવત્

જોઈ રહે છે. 'અંતર્યામિ' એજ આપણા સૌના भीतर રહેલ 'પરમાત્મા' છે. 'બ્રહ્મ'ને જ જીવાત્મા ના સંદર્ભમાં 'પરમાત્મા' કહેવાય છે. ક્રમશઃ: (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૧)

..... ક્રમશઃ:..... આ પ્રમાણે 'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મ ના ત્રણ ઘટક તત્ત્વો સત્, ચિત્ અને આનંદ માં થી અસંખ્ય અંશો અનુક્રમે જડ (પદાર્થો), જીવાત્મા અને અંતર્યામિ સ્વરૂપે વ્યુત્પન્ન થયા (છુટા પડ્યા). આ વિશે શ્રીમહાપ્રભુજીએ એક મહત્વપૂર્ણ ખુલાસો નિબંધ (શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ -૨૧/૩૦) માં કર્યો છે. તેઓ સમજાવે છે કે, કારણ કે બ્રહ્મ માં સત-ચિત-આનંદ તત્ત્વો વિઘટિત રૂપે નથી, પરંતુ બ્રહ્મ અખંડ (homogeneous) છે, તેથી તે તત્ત્વો અંશ રૂપે છુટા પડતાં 'સદંશ'માંથી 'ચિદંશ' તથા 'આનંદંશ' લીન થઈ જાય છે અને 'ચિદંશ' માંથી 'આનંદંશ' લીન એટલે તિરોહિત થઈ જાય છે. જ્યારે બ્રહ્મ ની અપરિચ્છિન્નતા ને બદલે 'આનંદંશ' અંતર્યામિ રૂપે પરિવર્તિત થતાં તેમાં પરિચ્છિન્નતા પ્રકટ થતી હોય છે.

બ્રહ્મ નું કૃષ્ણ સ્વરૂપે સાકારત્વ 'આનંદ' તત્ત્વને કારણે પ્રકટ થાય છે. કૃષ્ણ બ્રહ્મ ના આનંદ રસ નું ઘનીભૂત સ્વરૂપ છે. તેથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે સદંશ અને ચિદંશ માંથી કેમકે, 'આનંદંશ' નો લોપ થઈ જતો હોય છે, તેથી તે બન્ને આકાર રહિત બની જતા હોય છે.

આપણે જાણીએ છીએ તેમ શ્રુતિ વચન "એકમેવાદવિતિયમ્" પ્રમાણે બ્રહ્મ એક અને અદ્વિતિય છે. તદર્થે બ્રહ્મ ના સદંશ, ચિદંશ તેમજ આનંદંશ નો બ્રહ્મ ની સાથે અભેદ છે. અર્થાત્ આ અંશો અલગ અને બ્રહ્મ અલગ તેવી ભિન્નતા નથી. તે તે અંશો થકી બ્રહ્મનો જ જડ જીવ અને અંતર્યામિ રૂપે ઉદ્ભવ છે. એ ત્રણેય રૂપો જગતમાં વિદ્યમાન છે. માટેજ આપણે સમજી શકીએ કે આ જગત બ્રહ્મ નું બીજુ સ્વરૂપ (આધિભૌતિક) છે. તદર્થે તે બ્રહ્મ જેટલું જ સત્ય હોય, મિથ્યા નથી.

શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે આ સર્વ જગત બ્રહ્મરૂપ હોવા છતાં જડ, જીવ અને અંતર્યામિ એમ ત્રણ પ્રકારનો જુદો જુદો વ્યવહાર અનુભવાય છે. ઉપરોક્ત વિશ્લેષણ થી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે શા માટે જગતમાં જડ અને ચૈતન્ય પદાર્થો આનંદ રહિત છે, નિરાનંદ છે. જેને આપણે આનંદ માનતા હોઈએ છીએ તે વિષયનો આનંદ છે, આનંદ ની ભ્રમણા માત્ર હોય છે, તેથી તે શાસ્વત્ હોતો નથી.

એ વાત પણ સમજી શકાય છે કે ઈશ્વર - કૃષ્ણ નું સાકારત્વ તેના આનંદ તત્ત્વને લીધે છે, નહીં કે તે માયાવાદીઓ માને છે તેમ 'માયા' ના કારણે, કેમકે શ્રુતિ માં કોઈપણ ઠેકાણે માયાથી પરમાત્મા નો આકાર બતાવ્યો નથી. ક્રમશઃ:..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૨)

..... ક્રમશઃ:..... ભગવાન 'સૃષ્ટિ-લીલા' કઈ રીતે કરે છે તે સમજાવવા શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધ ના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં કહે છે - "વિદ્યા અવિદ્યે હરેઃ શક્તિ માયયૈવ વિનિર્મિતે". અર્થાત્, ભગવાન ની 'સર્વભવન સામર્થ્ય' રૂપ માયા શક્તિ ના બે રૂપ 'વિદ્યા' અને 'અવિદ્યા' નું અહીં નિરૂપણ કરે છે. ભાગવત માં વર્ણવેલી ભગવાન ની બાર શક્તિઓ માં 'વિદ્યા' અને 'અવિદ્યા' પણ છે. જીવાત્મા રૂપે ભગવાન જે પ્રકારે વિવિધ લીલા કરે છે તેમા નિમિત્ત આ બન્ને શક્તિઓ મહત્વ નો ભાગ ભજવે

છે.

ભગવાન માંથી છુટો પડેલો જીવ ભગવાનનો 'અશ' છે. ભગવાન થી આલગ થાય ત્યારે તેમના અંશ રૂપ હોવાથી તે 'સચ્ચિદાનંદ' રૂપજ હોય છે. તે જીવની 'શુદ્ધ' અવસ્થા હોય છે. પરંતુ ભગવાન થી છુટા પડતાં તે ભગવાન ની 'અવિદ્યા' શક્તિ ના સંસર્ગ માં આવે છે. તેના કારણે જીવાત્મા પોતાનું મૂલ સ્વરૂપ કે તે ભગવદ્ અંશ છે તે વિસ્મૃત થઈ જાય છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી ભગવાન ની 'અવિદ્યા' શક્તિ ના પાંચ પર્વો બતાવે છે, અર્થાત્ 'પંચપર્વા અવિદ્યા' કહી છે. તે પાંચ પર્વો છે - ૧.સ્વરૂપ વિસ્મૃતિ, ૨.અંતઃકરણાધ્યાસ, ૩. પ્રાણાધ્યાસ, ૪. ઈન્દ્રિયાધ્યાસ, અને ૫ . દેહાધ્યાસ. અધ્યાસ નો અર્થ છે 'ભ્રાંતિ'. જીવ પોતાને ભગવદંશ ન માનતા દેહ, ઈન્દ્રિય, પ્રાણ તથા અંતઃકરણ ને પોતાનો આત્મા અર્થાત્ પોતાની અસલી ઓઠાણ માનવા લાગે છે, જે તેની ભ્રમણા માત્ર હોય છે.

જે પદાર્થ વસ્તુતઃ નથી છતાં તેની પ્રતીતિ થાય અને પોતાના આત્મા ની પ્રતીતિ ન થાય તેને 'અવિદ્યા' હૈ છે. જીવ અને અંતઃકરણ બન્ને એકજ છે, એવું ગ્યાન થાય તેને અંતઃકરણ નો અધ્યાસ કહે છે. તેવીજ રીતે જ પ્રાણાધ્યાસ, ઈન્દ્રિયાધ્યાસ, તેમજ દેહાધ્યાસ ઉત્પન્ન થાય છે.

આવી રીતે અધ્યાસ થવાથી તેના ધર્મો જીવનમાં સ્ફુરે છે. તેથી આપણે કહેતા હોઈએ છીએ કે હું દુબલો છું, હું જાડો છું વગેરે. આનું કારણ આપણો 'દેહાધ્યાસ' છે. તેવીજ રીતે હું કાળો છું, બહેરો છું ઈત્યાદિ અનુભવ 'ઈન્દ્રિયાધ્યાસ' ના કારણે થાય છે; હું ભુખ્યો છું, કે તૃપ્ત છું તેવી લાગણી 'પ્રાણાધ્યાસ' ને કારણે થાય છે. આપણને થતો હર્ષ, શોક, હું જાણું છું કે નથી જાણતો તેવી સમજના મૂલમાં આપણો 'અંતઃકરણાધ્યાસ' હોય છે. આવા અધ્યાસ ના કારણે જીવાત્મા ને પોતાના અસલી સ્વરૂપની ઓઠાણ રહેતી નથી, વિસ્મૃત થઈ જાય છે..... ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૩)

..... ક્રમશઃ સામાન્યતઃ લોક વ્યવહાર માં આપણે 'જગત' અને 'સંસાર'. એ બન્ને શબ્દો એકજ અર્થ માં વાપરતા હોઈએ છીએ. પરંતુ આપણે અગાઉ જોયું કે જગત, જેમાં અસંખ્ય રૂપ-નામ યુક્ત જડ-જીવાત્મક પદાર્થો / પ્રાણી સૃષ્ટિ નો આપણે અનુભવ કરીએ છીએ તે ભગવાને જ પોતાની 'લીલાર્થ' લીધેલું સ્વરૂપ છે, અર્થાત્ તે બ્રહ્મ નું 'આધિભૌતિક સ્વરૂપ' છે. તેથી તે ભગવાન જેટલું જ સત્ય છે, શંકરાચાર્યજી કહે છે તેમ મિથ્યા કે માયાએ ઊભો કરેલો ભ્રમ નથી.

પરંતુ જીવ ને 'પંચ પર્વા' અવિદ્યા ને કારણે "હું પણા" અને "મારા પણા" નો ભાવ જાગ્રત છે, અર્થાત્ તેની જગત ના પદાર્થો / વ્યક્તિયો પ્રત્યે 'અહંતા - મમતા' ઉત્પન્ન થાય છે, તેને શ્રીમહાપ્રભુજી "સંસાર" ની સંગ્યા અપે છે. જગતના વિષયો પ્રત્યે ની 'વિષયતા' આપણો ભ્રમ હોય છે જે વાસ્તવિક નથી, તદર્થ તે મિથ્યા છે. આમ બ્રહ્મ અને જગત બન્ને 'સત્ય' જ્યારે સંસાર 'મિથ્યા' છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધ માં સમજાવે છે કે -"પંચપર્વા તુ અવિદ્યા ઇયં યદ્ બદ્ધો યાતિ સંસૃતિમ્" (શા.પ્ર.-૩૩). અર્થાત્ અવિદ્યા જે ભગવાન ની શક્તિ છે, તેના પાંચ પર્વો માં બંધાયેલો જીવ સંસાર થી ઘેરાઈ જતો હોય છે, જેના કારણે તે જન્મ-મરણ ના ચક્રમાં ફસાઈ જાય છે. એ અવિદ્યા નોજ પ્રતાપ છે કે જીવાત્મા અસમર્થતા અને દુઃખ અનુભવે છે.

હકિકતમાં તો જન્મ-મરણ ની અનુભૂતિ જીવને થાય છે, યથેચ્છા દેહ નો જન્મ-મરણ નથી, તે તો ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ થાય છે, છતાં આપણે દેહમાં જન્મ-મરણ નો અનુભવ કરીએ છીએ. આ દેહ

પંચમહાભૂતનો બનેલો જડ છે જે ભગવાન નો 'સદંશ' છે. તેના સ્વરૂપની ઉત્પત્તિ અને નાશ થાય છે (હકિકત માં તે પંચમહાભૂતમાં વિલિન થઈ જાય છે). તેવીજ રીતે 'ચિદાત્મા' (તે પણ ભગવાન નો ચિદંશ છે) નો પણ નાશ નથી, અર્થાત્ તેને પણ જન્મ કે મૃત્યુ નથી, તે શાસ્વત છે.

આથી સમજી શકાય કે 'જન્મ-મરણ' નો અનુભવ જીવ ને 'પંચ પર્વા અવિદ્યા' ને કારણે, તેના અધ્યાસને કારણે થાય છે, કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપ- અગ્યાન ને લીધે પોતાના દેહ, ઈન્દ્રિયો, પ્રાણ, અંતઃકરણ ને પોતે હોવાનું માની બેઠો હોય છે.

..... ક્રમશઃ..... (ડૉ જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૪)

..... ક્રમશઃ..... આપણે જોયું કે સંસાર ઉત્પન્ન થવા માં નિમિત્ત ભગવાન ની 'અવિદ્યા' શક્તિ છે. તેના કારણે જીવ બંધનમાં આવી ને દુઃખી થાય છે . તો સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય કે 'સંસાર' ની નિવૃત્તિ નો ઉપાય શું ?

શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધ (શા.પ.) મા, સમજાવે છે કે "વિદ્યા અવિદ્યા નાશેતુ જીવો મુક્યો ભવિષ્યતિ". પંચપર્વા અવિદ્યા ની માફક ભગવાન ની 'પંચપર્વા વિદ્યા' શક્તિ છે. તેના પાંચ પર્વો છે - સાંખ્ય, યોગ, તપ, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ. આ વિદ્યા થી જ્યારે અવિદ્યા નો નાશ થઈ જાય ત્યારે જીવનો સંસાર નિવૃત્ત થઈ જવાથી તેની મુક્તિ થાય છે.

અહીં એ સમજવું જોઈએ કે અવિદ્યા નો નાશ થતાં દેહ, ઈન્દ્રિયો, પ્રાણ, અંતઃકરણ નષ્ટ થતા નથી, પરંતુ જીવની ચેતનામાં તદ્વિષયક 'અધ્યાસ' નિવૃત્ત થાય છે. તે અધ્યાસ અર્થાત્ ભ્રાંતિ ને તો સંસાર કહ્યો છે, જે દૂર થાય છે, પરંતુ દેહ ઈન્દ્રિયાદિ તો ભગવદ્ રૂપ હોઈ તે મિથ્યા ન હો શકે, તે તો વાસ્તવિક છે, તેથી તેનો નાશ થતો નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી વધુ ખુલાસો કરતાં કહે છે કે જીવન-મુક્ત ગયાની જનોનો દેહાદિકમાં અધ્યાસ દૂર થતાં તેને પોતાને તેનો અનુભવ થતો નથી પરંતુ અન્ય મનુષ્યોને તે જીવન-મુક્ત ના દેહાદિ દેખાય છે.

વધુ સ્પષ્ટતા કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજી એક મહત્વ નો ખુલાસો કરે છે. 'વિદ્યા' અને 'અવિદ્યા', બન્ને ભગવાન ની શક્તિઓ છે. પરંતુ તેમણે પ્રથમ વિદ્યા નું નિરૂપણ ન કરતાં અવિદ્યા નુ કાર્ય સમજાવ્યું છે. તેનું કારણ બતાવે છે કે સંસાર ની ઉત્પત્તિ માં 'અવિદ્યા' પહેલા લાગુ પડે છે. જો વિદ્યા શક્તિ નો પ્રભાવ પ્રથમ થાય તો 'અવિદ્યા'નું અસ્તિત્વ જ ન રહે, તે નષ્ટ થઈ જાય ! આમ જીવને બંધન અને મુક્તિ ની પ્રક્રિયા અને તેના કારણે જન્મ-મરણ ના ચક્કર માં ભગવાન ની 'અવિદ્યા' - 'વિદ્યા' શક્તિ નું બહુ મોટું યોગદાન છે. ક્રમશઃ (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૫)

..... ક્રમશઃ આપણે અગાઉ જોયું તેમ, ભગવાન ની 'વિદ્યા' શક્તિ દ્વારા અવિદ્યા ના પર્વ રૂપ દેહ, ઈન્દ્રિયો, અને પ્રાણ ના અધ્યાસ ની નિવૃત્તિ થાય છે, અર્થાત્ જીવાત્માને પોતે દેહ -ઈન્દ્રિયો-પ્રાણ છે તેવી ઓછી ભ્રાંતિ દૂર થાય છે, પરંતુ તે સર્વે નો પ્રત્યક્ષ રૂપે લય (નાશ) થતો નથી, કારણ કે તે તો

ભગવત્ કાર્ય રૂપ જગત નો હિસ્સો છે. તેથી વ્યક્તિને પોતાને તેનો અનુભવ ન થતો હોવા છતાં અન્ય ને તો તે સર્વે દેખાય છે.

અહીં શ્રીમહાપ્રભુજીએ એક ખુલાસો કર્યો છે કે, દેહ-ઈન્દ્રિયો-પ્રાણના અધ્યાસ ની નિવૃત્તિ સંપૂર્ણ પળે થાય છે પરંતુ અંતઃકરણ નો અધ્યાસ કાંઈક અંશે રહેતો હોય છે. આ હકિકત નિંદ્રાનાં ઉદાહરણ થી સમજાવી છે. જેવી રીતે જાગ્રત અવસ્થા થી દબાઈને નિંદ્રા બુદ્ધિ માં સ્થિત થાય છે, અર્થાત્ ઝંઘતા માણસને ગ્યાન હોતું નથી, પરંતુ તે જાગે ત્યારે તેને ગ્યાન થાય છે તેમ વિદ્યા થી અવિદ્યા છુપાઈ જઈ પોતાની કારણભૂત માયા માં સ્થિતિ કરે છે. આમ અવિદ્યા ની સ્થિતિ થી કંઈક અધ્યાસયુક્ત અંતઃકરણ માં અવિદ્યા વ્યાપ્ત રહે છે.

આપણે કદાચ એમ માની બેસીએ કે દેહાદિ નું સંપૂર્ણ વિસ્મરણ તો મૃત્યુ સમાન ગણાય, પરંતુ, કેવલ વિસ્મરણ થવું તે મૃત્યુ નથી કારણ કે નિંદ્રામાં પણ આપણને દેહ વગેરે નું ભાન હોતું નથી, અર્થાત્ કેવલ વિસ્મરણ એ મૃત્યુ નથી. આમ દેહાદિ નો અધ્યાસ દૂર થાય ત્યારે જીવ 'મુક્તાત્મા' બને છે. તેનેજ 'જીવનમુક્તિ' કહે છે. અહીં આપણે સ્પષ્ટપણે સમજી શકીએ છીએ કે અધ્યાસ દૂર થતાં અહંતા-મમતાત્મક સંસાર નો નાશ થાય છે, પરંતુ પ્રપંચ (જગત) વિદ્યમાન રહે છે, તેથી સંસાર અને જગત બન્ને ભિન્ન છે. પ્રથમ 'મિથ્યા' છે, બીજું બ્રહ્મ જેટલું સત્ય છે.

આપણને સંદેહ થાય કે જ્યારે વિદ્યા દ્વારા દેહાદિ નો અધ્યાસ દૂર થવા છતાં તેનું અસ્તિત્વ રહે છે તો પૂનઃ સંસાર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે ! તદર્થે શ્રીમહાપ્રભુજી શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં ખુલાસો કરે છે કે 'આસન્ય' એટલે પ્રાણોની ઉપાસના કરવાથી અથવા ભગવદ્ સેવા કરવાથી આપણા દેહ, ઈન્દ્રિયો નો વિનિયોગ પ્રભુના થવાથી તેનો પંચમહાભૂતમાં લય થઈ જાય છે અને જીવનો બ્રહ્મભાવ થવાથી બ્રહ્મ માં લય થાય છે જેથી તેવી શક્યતા રહેતી નથી.

આ વાતને ભાગવત ના પ્રમાણ થી સમજાવતાં કહે છે કે 'કર્મ, તપ,ગ્યાન, વૈરાગ્ય આદિ સાધનો કરવાથી જે ફલ સિદ્ધ થાય છે, તે ફલ ભક્ત ને ભક્તિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે'. ભગવાને ત્યાં ઉદ્ધવજી ને સંબોધી ને કહ્યું છે કે "સ્વર્ગ, મોક્ષ, મારો લોક, અને જે કાંઈ તું ઇચ્છે તે સર્વ પદાર્થ મારી ભક્તિ કરવાથી ભક્ત ને પ્રાપ્ત થાય છે". (ભા. ૧૧.૨૦.૩૨-૩૩). આમ ભગવદ્ ભક્ત ને દેહ, ઈન્દ્રિયો વગેરે નો લય 'ભગવદ્ ભક્તિ' કરવાથી થાય છે. આમ શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે 'સંસાર'માં થી છુટવાનો ઉપાય માત્ર 'ભગવદ્ ભક્તિ' છે. તદર્થે તેઓ ચતુઃશ્લોકી ગ્રંથ મા આગ્યા કરે છે -"સ્મરણં ભજનં ન ત્યાજ્યમ્".
ક્રમશઃ:..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૬)

..... ક્રમશઃ:..... આપણે જોયું તેમ ભગવાન ની વિદ્યા-અવિદ્યા શક્તિ નું તેમની સૃષ્ટિ-લીલા માં ખુબ મહત્વનું યોગદાન છે. શ્રીમહાપ્રભુજી 'શાસ્ત્રાર્થ-નિબંધ' માં સમજાવે છે કે ભગવાન અનેક પ્રકારે સૃષ્ટિ ની રચના કરે છે. વેદમાં સૃષ્ટિ પ્રકટ કરવાના અનેક પ્રકાર બતાવ્યા છે. અગાઉ વર્ણન કર્યું તેમ ભગવાન પોતાના અક્ષરબ્રહ્મ સ્વરૂપ થી પ્રકૃતિ-પુરુષ, તેમાંથી 'કારણ કોટિ' ના મૂળ તત્ત્વો દ્વારા કાર્ય રૂપ જગત માં પરિણમિત થાય છે, (જેનું નિરૂપણ ભાગવત-તૃતીય સ્કંધમાં કરવામાં આવ્યું છે).

બીજો પ્રકાર તૈત્તિરિય ઉપનિષદ વર્ણવે છે તેમ - ભગવાન પોતાના સ્વરૂપ માં થી આકાશ ઉત્પન્ન કરી તેમાંથી ઉત્તરોત્તર વાયુ, તેમાંથી અગ્નિ, અગ્નિમાંથી જલ, જલમાંથી પૃથ્વી, પૃથ્વી માંથી અન્ન, તેમાંથી

રસ અને રસમાંથી પુરુષ, એમ ક્રમિક સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરે છે. વઢી નારદ પંચરાત્ર માં વર્ણવ્યા મુજબ વાસુદેવ ભગવાન ઉત્તરોત્તર સંકર્ષણ રુપ જીવ, પ્રદ્યુમ્ન રુપ મન, અને તેમાંથી અનિરુદ્ધ રુપ અહંકાર પ્રકટ કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા ક્યારેક સ્વયં જડ-જીવ-અંતર્યામિ રુપ ધારણ કરી ક્રીડા કરે છે ત્યારે સૃષ્ટિ માં આનંદ નો કે ચૈતન્ય નો કોઈ પદાર્થ માં તિરોભાવ કરતા નથી. આવી સૃષ્ટિ કેવલ લીલાર્થે 'પુષ્ટિસૃષ્ટિ' હોય છે. તેવીજ રીતે સ્વપ્નાદિ સૃષ્ટિ ના જેવી કેવલ માયાથી ભગવત્પ્રવેશ વગર ઇન્દ્રજાલ વત્ પળ ભગવાન સૃષ્ટિ રચે છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે આમ અનેક પ્રકાર ની સૃષ્ટિ નું વર્ણન વેદ માં કરવામાં આવ્યું છે, તે ભગવાન નું માહાત્મ્ય જણાવવા માટે છે, જોકે ભગવાન પોતે પોતાનું માહાત્મ્ય પ્રકટ કરવા સૃષ્ટિ ની રચના કરતા નથી, કારણ કે તે ભગવાન નો સહજ સ્વભાવ છે, પરંતુ માહાત્મ્ય જાણવા થી ભગવાન માં સહજ સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય. તાત્પર્ય એ છે કે વેદમાં ભક્તિ નું વર્ણન છે, તે જણાવાયુ છે. તેમનું માહાત્મ્ય જાણી ને તેમનામાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થવો, તેનેજ 'ભક્તિ' કહે છે.

તદર્થ શ્રીમહાપ્રભુજી ભક્તિ ની વ્યાખ્યા કરે છે - "ભગવાન ના માહાત્મ્ય ગ્યાન પૂર્વક તેમનામાં સ્નેહ થવો, તેને ભક્તિ કહે છે". તેઓ કહે છે કે જીવની મુક્તિ ભક્તિ કરવાથીજ થાય છે. વઢી કહે છે કે 'ભગવાન'ના માહાત્મ્ય દ્વારા 'આ દેવ છે', એમ જાણીને પ્રેમ કરવાને "ભાવ" કહેવાય છે, અને કેવલ આ પ્રકારના ભાવથી જ ગોપી, ગાય, પક્ષી, મૃગ વગેરેને ભગવાન ની પ્રાપ્તિ થઈ છે.

અર્થાત્, ભગવદ્ પ્રેમ ની પૃષ્ઠભૂમિ માં ભગવાન ના માહાત્મ્યનું ગ્યાન રહેલું છે, તે સમજાવ્યુ છે. ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૭)

..... ક્રમશઃ..... શ્રીમહાપ્રભુજી 'ભક્તિમાર્ગ' ના પ્રવર્તક ગુરુ છે. તદર્થ તેમણે મુક્તિ ના સાધન તરીકે 'ભક્તિ' નું પ્રતિપાદન કર્યું છે (નિ.શા. પ્ર.૪ ૨). ત્યાંજ ભક્તિ ની વ્યાખ્યા કરતાં તેમણે તેનાં બે આવશ્યક અંગ બતાવ્યા છે - ૧.ભગવાનનું 'માહાત્મ્ય ગ્યાન', અને ૨.ભગવાનમાં 'સુદૃઢ-સર્વતોધિક સ્નેહ'. ત્યાં અંતિમ કારિકા માં તો આ બન્ને અંગોની મહત્તા બતાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે-"ભગવાન થકી સર્વ છે અને ભગવાન સર્વ રુપ છે, એવું તેમનું 'માહાત્મ્ય ગ્યાન', અને પ્રેમ સહિત શ્રવણાદિ સાધન થી જે શ્રીહરિ ને ભજે તે 'ઉત્તમ ભક્ત' કહેવાય. પ્રેમના અભાવથી ગ્યાન સહિત ભજન કરે, અથવા ગ્યાન રહિત પ્રેમ થી જે ભજે (અર્થાત્ બે અંગ માં થી જે એકનેજ મહત્ત્વ આપે છે) તે મધ્યમ / હિન ભક્ત કહેવાય. વઢી જો ગ્યાન અને પ્રેમ બન્ને ન હોય તો શ્રવણાદિક થકી તે પાપનાશક થાય છે ! (સ્પષ્ટતયા તે ભક્તિ નથી જ) .(કા.૧૦૨) શ્રીમહાપ્રભુજી નો આ ખુલાસો 'ભક્તિ' નું અવલંબન કરનારે સમજવો ખુબ જરૂરી છે.

'ભક્તિ' વિશે શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવ્યુ છે કે ઉપનિષદ માં કહેલા "તત્ત્વમસિ" (છાં.૩./૬.૭.૭), અર્થાત્ 'તે તુજ છે' તેમ શ્વેતકેતુને અનુલક્ષીને કહેલા વચનોનું તાત્પર્ય વાસ્તવમાં ભજન ની સિદ્ધિ માટે જ છે. ત્યાં સંપૂર્ણ વાક્ય -"એતદાત્મ્યમ્ ઇદં સર્વમ્ તત્ત્વમસિ" દ્વારા આ દૃશ્યમાન જગત અને જીવ નો 'આત્મા' ભગવાન હોવાનું સૂચવ્યુ છે, અર્થાત્ જગત અને જીવ બન્ને 'બ્રહ્માત્મક' બતાવ્યા છે. આમ આ શ્રુતિ વાક્ય માં 'કાર્ય રુપ' જગત વિશે તેમજ આત્મબોધ બન્ને હોવાથી આ વાક્ય 'માહાત્મ્ય ગ્યાન' પૂર્વક સ્નેહ નું પ્રતિપાદન કરનાર છે, એ વાત સિદ્ધ કરે છે.

આ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન બધા દેહધારીના 'આત્મા' છે. તદર્થે આપણી ભગવાનમાં પ્રીતિ સહજ - નિસ્વાર્થ હોય છે. તેને 'નિષ્કામ -નિરુપાધિ' પ્રીતિ કહેવાય. (મનુષ્ય ની સ્ત્રી-પુત્ર-દેહ આદિમાં સ્વાર્થવશ સોપાધિ-સકામ પ્રીતિ હોય છે). આમ વેદમાં ભક્તિ નું અંગ સ્નેહ છે તેમ સમજાવ્યું છે. અગાઉ જોયું કે સ્નેહ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ ભગવાન નું માહાત્મ્ય-ગ્યાન છે.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ રીતે ભક્તિ ની મહત્તા ને સમજાવી છે, જે તેમના મતે ભગવદ્ પ્રાપ્તિ નો સરલતમ ઉપાય છે, એટલુંજ નહીં અન્ય માર્ગો -કર્મમાર્ગ / ગ્યાનમાર્ગ કરતાં ભક્ત ને કૃતાર્થ કરનારો માર્ગ છે.

જોકે શંકરાચાર્યજીએ "તત્ત્વમસિ", "અહં બ્રહ્માસ્મિ" ઇત્યાદિ શ્રુતિ વચનોને 'મહાવાક્ય' ગણાવી તેના આધારે જીવ પોતેજ બ્રહ્મ હોવાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે પરંતુ શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેમના નિબંધ ગ્રંથ માંજ તેમની એ વિચારધારા નો પ્રમાણો તેમજ તર્ક દ્વારા ઉચ્છેદ કરેલો છે.ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત". (૨૮)

..... ક્રમશઃ અગાઉ જોયું તેમ છાંદોગ્ય ઉપનિષદ માં શ્વેતકેતુને ઉદ્દેશીને પિતા ઉદાલકે કહેલું વાક્ય "તત્ત્વમસિ" ઇત્યાદિ વાક્યો ભક્તિ ના અંગભૂત સ્નેહને દર્શાવવા માટે કહેલા છે. પરંતુ શંકરાચાર્યજી તેને "મહાવાક્ય" ગણી 'તે તુંજ છે', અર્થાત્ જીવ બ્રહ્મ જ છે તે વિચાર નું પ્રતિપાદક માને છે. તેમના આવા અર્થઘટન વિશે શ્રીમહાપ્રભુજીએ શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં ખુલાસો કર્યો છે.

તેઓ સમજાવે છે કે 'તે તું પોતે છે' એવું વાક્ય નું ગમે તેટલી યુક્તિઓ પૂર્વક મનન કરવામાં આવે તેથી જીવ બ્રહ્મ બની શકે નથી. વાસ્તવમાં આ શબ્દ -સમુહ સમગ્ર વાક્ય "એતદાતેમ્યમ્ ઇદં સર્વમ્, તત્સત્યમ્ સ આત્મા તત્ત્વમસિ" નો એક ભાગ છે જેમાં દૃશ્યમાન જગત તથા જીવ, બન્ને ના 'આત્મા' રૂપ બ્રહ્મ હોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, અર્થાત્ તે બ્રહ્માત્મક છે, તેમ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે. વળી શ્વેતકેતુ ભગવાન નો અવતાર ન હતો કે તેને માટે 'તે તુંજ છે' તેમ કહેવું સુસંગત માની શકાય. હકિકતમાં તો આ ઉપાખ્યાનમાં શ્વેતકેતુ નું ઘમંડ પ્રદર્શિત થાય છે, તદર્થે તેની બ્રહ્મરૂપતા હોઈ શકતી નથી. કોઈ "અહં બ્રહ્માસ્મિ" કહે અને જો તેનો અહં પ્રકટ થતો હોય, તો તેનું બ્રહ્મ હોવું અપ્રસ્તુત ગણાય.

શ્રીમહાપ્રભુજી સમજાવે છે કે બ્રહ્મ 'સર્વ રૂપ' છે. તેમ છતાં તેને જડ અને જીવ ના વિભાજન દ્વારા એટલે છુટા પાડીને સ્વીકારવા માં આવ્યું છે. જડ અને જીવ પરસ્પર ભિન્ન હોવા છતાં બ્રહ્મ થી ભિન્ન નથી. આ એકજ વાક્ય માં જીવ ને બ્રહ્મ રૂપ સમજવું અને જગત ને માયિક કહેવું (શંકરાચાર્યજી) તે તર્ક સંગત નથી. અહીં એ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે જીવનો બ્રહ્મ સાથે અંશ-અંશી સંબંધ હોવાથી તે બ્રહ્માત્મક છે, તેમ જડની બ્રહ્મરૂપતાનો બોધ બ્રહ્મ ના 'કાર્ય' રૂપ થી થાય છે. જેમ સોનાની લગડી અને તેમાંથી બનતા ઘરેણામાં સોનું સ્વરૂપભૂત છે, તેમ પરમાત્મા સર્વ ના સ્વરૂપ ભૂત છે. આમ સમજાવવા માટેજ ઉપરોક્ત શ્રુતિ વાક્ય માં 'સ આત્મા' મધ્યમાં મુકવામાં આવ્યું છે. તેથી સમજી શકાય કે તે જડ અને જીવ બન્ને નું બ્રહ્મ રૂપત્વ બતાવવા માટે છે.

આ રીતે શ્રીમહાપ્રભુજી એ એક મહત્વપૂર્ણ ખુલાસો કરી "તત્ત્વમસિ" વાક્ય ના ભ્રાંત અર્થઘટન થી જીવ ને સ્વયં બ્રહ્મ જ હોવાનું અને જગત ને માયિક ગણવાના 'માયાવાદીઓના મંતવ્ય નું નીરસરણ કર્યું છે. આનાથી તદ્વિષયક શુદ્ધાદ્વૈત મત સ્પષ્ટ થાય છે. ક્રમશઃ..... (ડૉ જયેન્દ્ર સોની)

"વલ્લભ વેદાંત" (૨૧)

..... ક્રમશઃ..... 'જગત' ના સ્વરૂપ વિશે સૌથી વિશેષ મતભેદ માયાવાદી વિચારધારા સાથે છે. તેઓ 'વિવર્તવાદ' નો સ્વીકાર કરવાને કારણે, (અર્થાત્ મૂળ વસ્તુમાં ફેરફાર થયા વિના બીજું દેખાય તેને 'વિવર્ત' કહેવાય), બ્રહ્મ ને સ્થાને 'જગત' દેખાય છે, જે વાસ્તવિક નથી, તેથી તેઓ તેને 'મિથ્યા' કહે છે. ઉદાહરણ તરીકે અંધારામાં કોઈ લટકતા સર્પને રસ્સી માની લેવામાં આવે તેમ. તેમના મતે શ્રુતિ વચન "એકમેવાદવિતિયમ્" પ્રમાણે એક માત્ર બ્રહ્મ નું જ અસ્તિત્વ છે. તદર્થે તેમનો મત 'કેવલાદ્વૈત' કહેવાય છે, અર્થાત્ માત્ર 'બ્રહ્મ' નું જ અસ્તિત્વ છે, પરંતુ અગ્યાનવશ, આપણે તેને જાણી શકતા નથી, પણ જગત રૂપે માનીએ છીએ તે એક ભ્રાંતિ છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી 'અવિકૃત પરિણામ વાદ' ને આધારે જગત ને બ્રહ્મ જેટલું જ સત્ય બતાવે છે, કારણ કે બ્રહ્મ પોતે જ જગત નું 'ઉપાદાન' તેમજ 'નિમિત્ત' કારણ, તથા 'કર્તા' પણ છે. જ્યારે દુધનું દહીં બને તો પૂનઃ દહીં માં થી દુધમાં પ્રરિણમિત થઈ શકતું નથી, તેથી તેને 'વિકૃત પરિણામ' કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે સોનાની લગડીમાં થી વિભિન્ન દાગીના બનાવવા માં આવે, ત્યારે તેનું રૂપ, નામ અને ઉપયોગ જુદા જુદા હોય છે. જ્યારે તે દાગીના ને ગાળીએ ત્યારે પૂનઃ તે લગડી ના રૂપમાં આવી જાય છે. તેમાં કોઈ વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી. આ પ્રકારના પરિણામ ને 'અવિકૃત પરિણામ' કહેવામાં આવે છે.

તદર્થે, શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જગત ને બ્રહ્મ નું 'અવિકૃત પરિણામ' કહે છે, કારણ કે 'સત્કાર્ય વાદ' ના સિદ્ધાંત મુજબ 'કાર્ય' 'કારણ' માં પૂર્વ નિહિત હોય છે, 'જેવીરીતે તલમાં તેલનું અસ્તિત્વ પહેલેથી જ હોય છે, તેથી તલ તેલ ના રૂપમાં પરિણમિત થાય છે. જગત પણ તેના આવિર્ભાવ પૂર્વે બ્રહ્મ માં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આનો ખુલાસો બ્રહ્મસૂત્ર "ભાવે ચ ઉપલબ્ધે:" (૨.૧.૧૫) માં કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં કહે છે - 'પદાર્થ અસ્તિત્વમાં હોય તો જ તેની ઉપલબ્ધિ થઈ શકે'.

તેવી જ રીતે જેમ સોનામાં થી દાગીના રૂપે પરિણમિત થતાં અને રૂપ તેમજ નામ બદલાવા છતાં તેમાં સોની નું તત્ત્વ અકબંધ રહે છે (દાગીના રૂપે પણ તે સોનું જ હોય છે), તેવી રીતે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સમજાવે છે કે 'જગત' રૂપે પરિણમિત થવાં છતાં તે 'બ્રહ્માત્મક' જ હોય છે. તેથી સમજી શકાય છે કે જગત પણ 'બ્રહ્મ' જેટલું જ 'સત્ય' જ હોય.

આ વાત નો ખુલાસો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ છાંદોગ્ય ઉપનિષદ ના વચન "એતદાત્મ્યમ્ ઇદં સર્વમ્ તત્ સત્યમ્ સ આત્મા તત્ત્વમસિ" ના સંદર્ભ માં કર્યો છે જેની ચર્ચા આપણે પૂર્વ માં કરી છે. ક્રમશઃ..... (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની).